

IUS PATRONATUS – POVLASTICA ILI TERET VLASTELINSKIH IMANJA NA PODRUČJU ISTOČNE SLAVONIJE?

Izv. prof. dr. sc. Jelena Kasap*

UDK: 330.342.13(497.5)

347.233(497.5)(091)

DOI: 10.3935/zpfz.75.1.3

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: studeni 2024.

Pravno-gospodarske analize razvoja i funkcioniranja vlastelinskih imanja na području Kraljevine Slavonije nisu izostale u pravnoj historiografiji i od neprocjenjive su važnosti za razumijevanje njihove uloge u modernizacijskim procesima Monarhije. No, kada je riječ o analizama pravnog statusa vlasnika vlastelinskih imanja, osobito u pogledu dužnosti zbrinjavanja crkava i škola na području vlastelinskih imanja, patronatskom pravu uočava se znatna praznina. U svrhu popunjavanja nastale praznine u ovom istraživanju će se pravnopovijesnom i komparativnom metodom analizirati pravni položaj vlasnika imanja Belje, Valpovo i Eltz, tj. Vukovarskog vlastelinstva u odnosu na zbrinjavanje crkava i podredno škola na području imanja te istražiti eventualni utjecaj vršenja prerogativa na poboljšanje socijalnog i kulturnog statusa njihovih podložnika. Proučavanje patronatskih prava vlasnika triju veleposjeda na području istočne Hrvatske u okviru ovog istraživanja ima svrhu rezultirati među ostalim i produbljivanjem spoznaja o funkcioniranju feudalnih veleposjeda na području Kraljevine Slavonije, današnje istočne Hrvatske.

Ključne riječi: darovnice; vlastelinstva Belje, Valpovo i Vukovar; patronatsko pravo; materijalno zbrinjavanje crkava i škola

* Dr. sc. Jelena Kasap, izvanredna profesorica Pravnog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Stjepana Radića 13, 31000 Osijek; jkasap@pravos.hr; ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8182-7493

1. UVODNA RAZMATRANJA**

Razdoblje neposredno nakon zaključenja mira s Turskim Carstvom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine obilježeno je korjenitim društvenim, ali i pravno-ekonomskim promjenama na području Monarhije. Upravno uređenje novooslobođenog prostora istočne Hrvatske, tj. Kraljevine Slavonije u centralizirani monarhijski sustav u tom je razdoblju predstavljalo primarni interes dvorske politike. S druge strane manorijalna, tj. vlastelinska imanja koja preuzimaju pripadnici stranog, tj. austrijskog ili mađarskog plemstva bilo darovnicama na temelju ratnih zasluga ili rjeđe prodajom temelji su gospodarskog razvoja toga nerazvijenog područja. Neposredno nakon oslobođenja spomenutog područja Habsburške Monarhije od turske vlasti na novonastalim se veleposjedima formiraju nove kategorije posjedovnih odnosa. Tomu je prije posvećena pozornost u pravnopovijesnoj znanosti.¹ U tom su kontekstu detaljno raščlanjeni relevantni pojmovi poput pravnog temelja nastanka veleposjeda kao i sustav upravljanja veleposjedima na području županije Baranje.²

U ovom će se istraživanju posredovanjem fragmentarno očuvanog arhivskog gradiva triju vlastelinskih imanja, Beljskog, Valpovačkog i Vukovarskog vlastelinstva, relevantne historiografije te Kanonskih vizitacija nastalih pri obilasku župa koje su teritorijalno pripadale području navedenih vlastelinstava utvrditi patronatske dužnosti i prava njihovih nositelja.

** Rad je nastao u okviru znanstvenog projekta na Pravnom fakultetu Osijek, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku (Razvoj privatnopravnih instituta u hrvatskoj pravnoj tradiciji u kontekstu njene integriranosti u europsku pravnu kulturu (ETRAD)).

¹ Vitek, D., *Istočna Hrvatska*, u: Čoralić, L. (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013. str. 286; Mažuran, I., *Izvještaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine, 1698. i 1702. godine*, Sveučilište u Osijeku, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1989., str. 19; Sršan, S., *Inkorporacija Srijema i Donje Slavonije Hrvatskoj ili uspostavljanje civilne vlasti 1745. godine*, Godišnjak ogranka Matice hrvatske Vinkovci, vol. 12, 1994., str. 65; Čoralić, L.; Vrbanus, M., *Selo i seljaštvo*, u: Čoralić, L. (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013., str. 114.

² O pravnom temelju nastanka kao i o razvoju veleposjeda na području Baranje u 18. stoljeću vidjeti više: Gardaš, M.; Peres, Z.; Roškar, J., *Manors in Baranja County in the 18th and 19th century*, u: Drinoczi, T.; Župan, M. (ur.), *Law, Regions, Development*, Faculty of Law, J.J. Strossmayer University of Osijek, Faculty of Law, University of Pecs, Pecs – Osijek, 2013., str. 255 – 277; Sršan, S., *Slavonija i Srijem 20-ih i 30-ih godina 18. stoljeća*, Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku, br. 7, 1990., str. 77 – 97. Više vidjeti: Mažuran, I., *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Osijek, 1993.

Pri istraživanju ispunjenja patronatskih dužnosti u okviru vlastelinskih imanja pozornost će se posvetiti utvrđivanju temelja nastanka patronatskog prava. Pod pretpostavkom da je ishodište patronatskog prava u darovnicama kojima su kraljevi dodjeljivali domene koje su pripadale kraljevskoj obitelji, posjede dvoraca, neposjedovane i konfiscirane posjede na području Kraljevine Ugarske, odnosno Kraljevine Hrvatske i Slavonije, analizirat će se sadržaj tih isprava.³ Analizirajući kontekst u kojem su patronatska prava vlasnika spomenutih imanja inkorporirana u kraljevske darovnice nastojat će se utvrditi je li sadržaj darovnica upućivao i na jednake patronatske dužnosti vlasnika sva tri imanja. Uz postojanje jasne definicije patronatskih odnosa u izvorima crkvenog, tj. kanonskog prava, patronatski odnos koji je predmet raščlambe u nastavku istraživanja u velikoj se mjeri regulirao i partikularnim pravom, tj. odlukama Ugarskog sabora, kraljevskim, tj. dvorskim naredbama, dekretima.⁴ No, unatoč mnogobrojnim propisima koji su odredili pravnu narav instituta, pravna zbilja je,

³ Zbog nemogućnosti dokazivanja prava vlasništva nad feudalnim posjedima pisanim ispravama kralj je dobio mogućnost određene feudalne posjede darovati po svojoj slobodnoj volji. Većina velikaša koji su primili darovnicu, a time i feudalna imanja za svoje zasluge bili su stranog podrijetla i nisu živjeli na svojim imanjima. Spomenute darovnice sadržavale su navode o selima ili nenaseljenim mjestima koja su spadala pod nadležnost spomenutog vlastelinstva. Gardaš, Peres, Roškar, *op. cit.* u bilj. 2, str. 255 – 277; Karaman, I., *Osnovna obilježja imanja Belje i Darda u sastavu kasnofeudalnih/kapitalističkih zemljoposjeda na baranjsko-slavonskom tlu do 1918*, u: Stipe tić, V. et al. (ur.), *Tri stoljeća Belja*, JAZU, Osijek, 1986., str. 82; Varga, J. J., *Államhatalmi és rendi kísérletek a közigazgatás és az igazságszolgáltatás reformjára a török kiűzésének időszakában (1688-1723.)*, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2000., str. 147 – 159.

⁴ Povijesni razvoj vlastelinskog patronatskog prava na području kraljevina Ugarske i Hrvatske počiva na odluci kralja o predaji darovnica zaslužnim pojedincima, kojom se, osim predaje u posjed vlastelinskih imanja, osnivalo i vlastelinsko patronatsko pravo. To je pravo obvezivalo svoje ovlaštenike na izgradnju crkava i škola na području njihove nadležnosti kao i skrb za njihovo djelovanje koja se očitovala u materijalnom zbrinjavanju učitelja te svećenika. Kako je u Ugarskoj tijekom više stoljeća zaštitnik svake crkve bio kralj na temelju njegova općeg prava patronata i patronat privatnog posjednika morao je stoga imati podrijetlo u ovom općem pravu patronata. Rajczi, P., *Pravno ustrojstvo i funkcioniranje Dardanskog i Beljskog vlastelinstva od nastanka do 1918*, u: Stipe tić, V. et al. (ur.), *Tri stoljeća Belja*, JAZU, Osijek, 1986., str. 173 – 174. Autori koji su se u najvećoj mjeri bavili utvrđivanjem pravne prirode vlastelinskog patronata nerijetko ističu kako sličan pravni razvoj instituta patronatstva nije moguće utvrditi ni u kojoj drugoj europskoj državi. Timon, A., *Das städtische Patronat in Ungarn: Rechts-historische Studie nach archivalischen Quellenforschungen*, K. F. Köhler, Leipzig, 1889., str. 4. Više o naravi vlastelinskog patronatskog prava vidjeti: Kasap, J., *Pravna obilježja vlastelinskog patronatskog prava*, u: Karlović, T.; Ivičević Karas, E. (ur.), *Legatum pro anima. Zbornik radova u čast Marku Petraku*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2024., str. 837 – 840.

kao što će biti prikazano u nastavku, u najvećoj mjeri odredila svrhu primjene patronatskog prava. U okviru vlastelinskih posjeda patronatsko pravo feudalnih vlasnika obvezivalo je na održavanje i materijalno zbrinjavanje crkava, podredno i škola na području njihove nadležnosti.

Razvojem normativne regulacije vlastelinskog patronatskog prava na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije u 18. stoljeću proširio se opseg patronatskih dužnosti.⁵ Tako se u arhivskim izvorima i u Kanonskim vizitacijama uz obvezu zbrinjavanja crkava pojavljuje i obveza materijalnog zbrinjavanja škola, što je razlikovalo patronatske dužnosti vlastelina od patronatskih dužnosti definiranih u crkvenim izvorima. Crkveni izvori su obvezom patrona smatrali samo građevnu dužnost u pogledu crkava.⁶ Međutim, kako je utjecaj crkve u seoskim pučkim školama dominirao u 18. stoljeću, a učitelji su birani pod utjecajem crkvenih autoriteta, ne iznenađuje što se i za ovaj oblik društvenog uzdizanja u okviru vlastelinstava računalo na pomoć patrona. Na tu dužnost patrona upućivali su uglavnom državni propisi koji su nerijetko pozivali patrone da u svojim općinama osnivaju škole “ne žaleći sredstava za ostvarenje te svrhe”.⁷

⁵ Najrelevantniji propisi koji su regulirali narav kao i prava i dužnosti nositelja ovog prava na području Kraljevine Ugarske i Kraljevine Hrvatske i Slavonije su Dekret Leopolda I., donesen 9. travnja 1701., potom Dvorska naredba od 10. svibnja 1787. br. 5478; Odpis kraljevskog ugarskog namjesničkoga vijeća od 26. ožujka 1799. br. 6986; Odpis kr. dvorske kancelarije od 15. siječnja 1802. br. 327; Uredovna zbirka naredaba bogoštovne struke (dalje u tekstu: Uredovna zbirka naredaba bogoštovne struke), Svezak I., Kraljevska Hrvatsko Slavonska Zemaljska Vlada Odjel za bogoštovje i nastavu, Tisak I. Granitza, Zagreb, 1892. O zakonodavstvu koje je nadalje na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije uređivalo patronatski odnos vidjeti: Kasap, *op. cit.* u bilj. 4, str. 841 – 845.

⁶ Kasap, *op. cit.* u bilj. 4, str. 842 – 843.

⁷ Na temelju vrhovnog patronatskog prava koje je u ovom slučaju temelj državnom zakonodavstvu na području patronatskog prava, kralj je vršio vrhovnu kontrolu nad obrazovanjem i pobožnim darovima, tj. nadarbinama. Zakonodavstvo koje je vrijedilo na hrvatsko-ugarskom području uređeno je, među ostalim, Zakonskim člankom LXX iz 1723. godine, prema kojem su staleži cijeli sustav javnog obrazovanja “s obzirom na metodu, oblik i sredstva”, doveli pod kontrolu suverena. Neki stariji zakoni (koji su određivali da se prihodi nenaseljenih crkava trebaju posvetiti osnivanju župa, sjemeništa i škola) smatrali su se protivnim ovoj odredbi te su u skladu s tim isključeni kao nevaljani. Zakonski čl. LXX iz 1723. glasio je: “...obrazovanje djece u zemlji mora biti u skladu s dobrim doktrinama; te na temeljnim načelima i dobrim tradicijama, koje su na bilo koji način zanemarene, moraju biti vraćene i one koje nisu ispunjene moraju biti ispunjene.” <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=72300070.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1723> (23. ožujka 2023.). Nešto detaljnije o patronatskom pravu kralja u pogledu školstva: Zakonski članak LXXIV iz 1715., temeljni zakon o ovom pitanju, glasi kako slijedi:

U domaćoj historiografiji zastupljeno je mišljenje da zemljišni gospodari do kraja 18. stoljeća nisu posvećivali osobitu pozornost školama. Smatralo ih se štetnima za privređivanje i postojeći poredak. Tako je i pohađanje nastave bilo ograničeno na zimske mjesece kada se nisu obavljali sezonski poslovi.⁸ U skladu s mišljenjima u literaturi koja se primarno bavi poviješću školskog sustava veza između patronatskog prava i školskog sustava stvorena je izdavanjem *Ratio Educationis* iz 1777. godine.⁹ Ta je veza rezultat pogrešne interpretacije u javnosti prema kojoj je *ius patronatus* uz obvezu materijalnog zbrinjavanja crkava obuhvaćao i materijalno zbrinjavanje škola. Ipak, *ius patronatus* se smatrao crkveno-pravnim institutom koji se isključivo odnosio na crkvene osobe i crkvene institucije.¹⁰

“Pravo kontrole i pregleda računa svih vrsta seminara i studija, bilo da su osnovani za obuku klera ili svjetovne mladeži, neovisno o tome tko ih je utemeljio u Kraljevstvu ili izvan njega, Njegovo Veličanstvo, na temelju svoje apostolske službe i vrhovne vlasti, zadržava za sebe, da ga koristi kad god to smatra potrebnim.” <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500074.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny-ei?keyword%3D1715> (23. ožujka 2023.) Usp. Marzsaly, H., *Hungary in the eighteenth century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1910., str. 310; Kasap, *op. cit.* u bilj. 4, str. 839. O zakonodavstvu kao i o patronatskim obvezama u pogledu osnivanja škola na području Slavonije i Hrvatske vidjeti detaljnije: Cuvaj, A., *Grada za povijest školstva – Svezak I*, Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, Zagreb, 1913.

⁸ Sršan, S., *Popis slavonskih župa i škola Pečuške biskupije 1766.*, Diacovensia, vol. 1, 1993., str. 144. Kako su vlastelinska imanja Darda i Belje u razdoblju na koje se referiramo bila u sastavu Pečuške biskupije značajna je djelatnost pečuškog biskupa Gyorgya Klima za razdoblje od 1756. do 1757. godine, a potom Pavla Ladislava Eszterhazy de Galantha koji je 1786. i 1787. godine obavljao kanonske vizitacije župa na području biskupije. Sršan, S., *Visitationes Canonocae, Kanonske vizitacije I. Baranja 1729.-1810.*, (u nastavku: Kanonske vizitacije I), Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2003., str. XIII.

⁹ Donošenjem Uredbe o organizaciji školstva, *Ratio Educationis* 1777. godine Marija Terezija je nastojala ujednačiti školski sustav na području Hrvatske i Ugarske. Iako je upravljanje školama postalo dio državne vlasti, utjecaj crkve u seoskim pučkim školama prisutan je i dalje, a učitelji su i dalje pod utjecajem crkvenih autoriteta. No, čak i nakon stupanja na snagu Uredbe nastava u seoskim školama i dalje je u rukama seoskih svećenika. Kako je svaka vjera imala pravo izgraditi školu, prema nekim autorima, zbog rivalstva između crkava ubrzan je i tempo izgradnje škola na području Baranje. Laszlo, S., *Prikaz upravljanja osnovnim školama u naseljima Beljskog i Dardanskog vlastelinstva (1772- 1851)*, u: Stipetić, V. et al. (ur.), *Tri stoljeća Belja*, JAZU, Osijek, 1986., str. 310 – 311; Cuvaj, A., *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: Od godine 1780. do ožujka 1935. – svezak II*, 2. ispravljeno i popunjeno izdanje, Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, Zagreb, 1910., str. 22 – 28.

¹⁰ Laszlo, *op. cit.* u bilj. 9, str. 311.

No, objašnjenje za uporabu tog instituta u kontekstu patronatskih dužnosti može se pronaći u okolnosti da je pučko školstvo i nakon uvođenja svjetovnih propisa ostalo u rukama svećenstva, dok su se svećenici koji su se bavili upravljanjem školama smatrali državnim činovnicima. S tim u vezi državno zakonodavstvo na području patronatskog prava utemeljeno je na shvaćanju u skladu s kojim je kralj imao vrhovnu kontrolu nad obrazovanjem na području Kraljevine Ugarske i Kraljevine Hrvatske i Slavonije.

O tome svjedoče pravni propisi koji su nastojali skrb o osnivanju i uzdržavanju školskih zgrada vezati uz vlasnike imanja u okviru kojih su se takve škole gradile.¹¹

Sadržaj patronatskog odnosa, kao i dužnosti nositelja patronatskog prava u nekim slučajevima nije lako utvrditi, na što upućuju i autori u istraživanjima koja su se bavila tim pitanjem.¹² Patronatske dužnosti su vjerojatno varirale u okviru pojedinih vlastelinskih imanja te u župama u okviru istih. Za definiranje sadržaja patronatskog prava stoga je osobito važno učiniti uvid u gradivo vlastelinskih arhivskih fondova te, u mjeri u kojoj se referiraju na patronatsko pravo, obuhvatiti zaključke koji bi upućivali na realizaciju patronatskih dužnosti u pravnoj praksi 18. i 19. stoljeća.

Poredbom patronatskih dužnosti vlasnika spomenutih triju vlastelinstava u nastavku nastojat će se zaključno utvrditi je li *ius patronatus* u svojoj primjeni na vlastelinskim imanjima označavao opterećenje ili posredovanjem honorarnih privilegija ipak upućivao na povlašten status svojih nositelja. Valja naglasiti kako je gradivo u arhivskim fondovima fragmentarno očuvano te nije moguće jednoobrazno prikazati sadržaj patronatskih dužnosti za svako vlastelinstvo. Prikaz slijedi dostupne izvore o dužnostima patrona prateći vremenski okvir, ne ustrajući na istovjetnosti sadržaja (zbog nepostojanja podataka u izvorima).¹³

¹¹ Referirajući se na uvođenje novih pučkih škola za vladavine Josipa II., Cuvaj navodi Carski ukaz Josipa II. iz 1785. godine koji je utemeljio patronatsko pravo vlastelina nad školama. U tom je aktu car obvezao patrone na osnivanje i uzdržavanje škola na području njihovih vlastelinskih posjeda. Iste godine izaslanici vlasti zaključivali su ugovore o osnivanju škola na području Hrvatske i Slavonije. Cuvaj, A., *op. cit.* u bilj. 9, str. 22 – 28.

¹² Kasap, *op. cit.* u bilj. 4, str. 19; Novak, M., *Propisi o crkvenoj građevnoj dužnosti to jest o dužnosti graditi i popravljati župne crkve, dvorove i gospodarske zgrade i o postupku pri crkvenim gradnjama u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb, 1908., str. 144.

¹³ Početak vremenskog razdoblja na koje se istraživanje usmjerilo određen je trenutkom izdavanja kraljevskih darovnica vlasnicima vlastelinskih imanja Beljskog, Valpovačkog i Vukovarskog vlastelinstva. Dostupni podatci u Kanonskim vizitacijama kada je riječ o župama beljskog vlastelinstva iscrpljuju se 1845. godine (Sršan, S.,

2. O PATRONATSKOM PRAVU BELJSKOG VLASTELINSTVA

Sadržaj darovnice koja je pravni temelj osnivanju patronatskog prava Eugena Savojskog, a kojem je darovano vlastelinstvo Belje može se rekonstruirati iz sadržaja pisma upućenoga Dvorskoj komori za kneza Eugena Savojskog u vezi s određenim selima i dobrima u škloškom vlastelinstvu. Izvod je iz protokola vođenoga pri Dvorskoj kancelariji u Beču 1698. godine: "Nadalje smo dali, darovali i povjerali potpuno i sve naše kraljevsko pravo koje se odnosi na označene posjede i dobra bez predmnijevanog oružja i novostečenog naslova vojske ili ako

Visitationes canonicae, Kanonske vizitacije, Knjiga II. Baranja 1829.-1845. (u nastavku: Kanonske vizitacije II) Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2004.), Valpovačkog vlastelinstva 1830. godine (Sršan, S., *Visitationes Canonicae, Kanonske Vizitacije, Knjiga III. Valpovačko-miholjačko područje 1730.-1830.* (u nastavku: Kanonske vizitacije III), Osijek, 2005.). Za područje Vukovarskog vlastelinstva dostupni podatci u vizitacijama iscrpljuju se 1840. godine (Sršan, S., *Visitationes canonicae, Kanonske vizitacije, Knjiga VIII. Vinkovačko-vukovarsko-iločko područje, 1768.-1840.* (u nastavku: Kanonske vizitacije VIII), Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2010.). Međutim, podatci iz arhivskog fonda vlastelinstva Eltz omogućili su uvid u stanje patronatskog odnosa u prvim desetljećima 20. stoljeća. Istraživanje patronatskih prava i dužnosti vlastelina nije obuhvatilo razdoblje koje je slijedilo poslije ukidanja feudalnih odnosa nakon 1848. godine. Međutim, analiza pravnih izvora kao i arhivskih dokumenata koji su regulirali ovo pitanje upućuje na nepromijenjen položaj patrona u pogledu njihovih obveza uzdržavanja crkava i škola u okviru bivših feudalnih posjeda. Rezultati istraživanja potvrđuju otežanu mogućnost ispunjenja patronatskih dužnosti s obzirom na to da je ukidanje feudalizma utjecalo na smanjenje vrijednosti feudalnih dobara (ukidanjem kmetskih odnosa kao otkupom regalnih prava). To je rezultiralo dijeljenjem i umanjnjem plemićkih posjeda. Detaljnije o utjecaju ukidanja feudalnih odnosa na patronatski odnos: Novak, *op. cit.* u bilj. 12, str. 144 – 151. Promjene u odnosu na izvršenje patronatskih dužnosti mogu se uočiti na nekim posjedima nakon završetka Prvoga svjetskog rata. Vlastelinstvo Belje prestalo je postojati već nakon potpisivanja Trianonskog mirovnog sporazuma pa se o utjecaju agrarne reforme na patronatski odnos ne može utvrditi ništa. U odnosu na druga dva vlastelinstva došlo je do otkupa patronatskih dužnosti shodno relevantnim propisima koji su stupili na snagu u okviru druge agrarne reforme, Zakonom o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima od 19. juna 1931. Na temelju § 62 patronatski odnosi na veleposjedima imali su se urediti na dva načina. Patronima je omogućeno zadržati patronatska prava i dužnosti te ih ispunjavati na preostalom zemljištu nakon provedbe reforme. S druge strane, omogućeno im je izvršiti otkup patronatskog prava ustupanjem odštete u zemlji ovlaštenoj crkvi razmjerno preostalom dijelu nakon provedbe reforme. Agrarna reforma: knjiga III. Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima od 19. juna 1931. godine sa izmenama i dopunama od 5. decembra 1931. godine i 24. juna 1933. godine, Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1933., <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X01729> (07. siječnja 2025.).

bismo imali bilo kakvo drugačije pravo iz bilo kojih razloga, načina i povoda koje bi se odnosilo na Naše Veličanstvo, zajedno sa svim svojim koristima i bilo kojim pripadnostima i to s oranicama, kako obradivim tako i neobradivim, poljima, livadama, pašnjacima, njivama, sjenokošama, sjenicama, šumama, gajevima, brdima, brežuljcima, uvalama, vinogradima, vrtovima, voćnjacima, šljivicima, otocima, vodama itd. ... mlinovima i njihovim mjestima, mesnicama i gostionicama, carinarnicama kao i pravo patronata i mača...”¹⁴

U dispozitivnoj klauzuli koja je sadržana u ispravi određena je i narav darovanog prava. Naime, darovanim dobrom moglo se raspolagati prema u klauzuli utvrđenom nasljednom redu. Kako je darovnica sadržavala klauzulu *heredibus posteritatibus utriusque sexus*¹⁵, utvrđeno je nasljedno pravo srodnika obaju spolova na način da ni jedan spol nije mogao dosjelošću prisvojiti prava drugog spola. Sva prava sadržana u darovnici, kao i patronatsko pravo prenosili su se na bilo kojeg rođaka ili srodnika Eugena Savojskog kojeg bi ostavitelj imenovao u svojoj oporuci. Nadalje, u slučaju sklapanja ženidbe princa Savojskog dopušteno mu je obdariti pravom nasljedstva sve nasljednike i potomke u izravnom stupnju srodstva oba spola. Odredbe o nasljeđivanju vlastelinskog imanja odnosile su se i na patronatsko pravo.

Iako je patronatsko pravo osnovano darovnicom 1698., povijesni izvori navode da je župa Belje osnovana relativno kasno, tek 1758. godine.¹⁶ Znači li to da vlasnici imanja prije nisu izvršavali sadržaj svojih patronatskih dužnosti? Kako ranijih zapisa nema, pretpostavlja se da su Kanonske vizitacije iz 1738. zabilježile prve djelatnosti patrona u okviru izvršavanja građevne dužnosti u odnosu na crkve, a da je nakon toga patronatska dužnost izvršavana frekventnije, kao što će se prikazati u nastavku.

Prema povijesnim izvorima vlastelinstvo Belje sadržaj patronatskog prava izvršavalo je u deset naselja.¹⁷ U tim je mjestima patronatsko pravo iscrpljeno osnivanjem crkava i škola te plaćanjem župnika i učitelja.¹⁸ Neki autori generliziraju navodeći kako je izvršavanje sadržaja patronatskog prava bilo u jednakoj

¹⁴ Sadržaj darovnice na hrvatski jezik preveo je Karaman, *op. cit.* u bilj. 3, str. 80.

¹⁵ Lanović, M., *Privatno pravo Tripartita*, Tisak “Tipografija” d. d., Zagreb, 1929., str. 227; Tripartitum, I, 17, 48, 78 § 5. 1; Bak, J. M., *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, 2019., dostupno na: https://digitalcommons.usu.edu/lib_mono/4 (22. siječnja 2023.).

¹⁶ Gardaš, Peres, Roškar, *op. cit.* u bilj. 2, str. 255 – 277; Karaman, *op. cit.* u bilj. 5, str. 82.

¹⁷ Radilo se o sljedećim naseljima: Bar, Branjin Vrh, Batina, Bellye, Topolje, Gajić, Luč, Zmajevac, Villány, Nagynyárád. Usp. Rajczi, *op. cit.* u bilj. 4, str. 174.

¹⁸ *Ibid.*

mjeri zastupljeno u svim naseljima na području vlastelinstva. Međutim, relevantni izvori, primarno Kanonske vizitacije kao i dostupno arhivsko gradivo, svjedoče o tome da su ovlaštenici prava uglavnom uredno izvršavali dužnosti kada je riječ o osnivanju i financiranju crkvenih objekata, a puno rjeđe kada je riječ o školama.¹⁹

O patronatskom pravu na vlastelinskim imanjima svjedoče fragmentarno sačuvani dokumenti vlastelinskih arhivskih fondova, a od neprocjenjive su važnosti Kanonske vizitacije, koje unatoč tome što predstavljaju prvorazredni izvor crkvene povijesti svjedoče i o stvarnom stanju župa koje je utvrđeno tijekom posjeta biskupa ili njihovih delegata u svrhu poboljšanja uvjeta vjerskog života župljana.²⁰ Ono na što treba osobito obratiti pozornost pri tumačenju izvora jest da se zemljišni gospodar pojedinih župnih crkava i njihovih filijala razlikovao ovisno o razdoblju u kojem su napisane, što je povezano s dvije okolnosti. Prvo, s izmjenom zemljišnih gospodara vlastelinstava kojima crkve pripadaju i drugo, s kasnijim osnivanjem pojedinih filijala župnih crkava.²¹

Kada je riječ o izvršavanju patronatskog prava vlastelina u vezi s izgradnjom škola, mora se napomenuti kako je većina škola na području Baranje izgrađena relativno kasno, potkraj 18. stoljeća, pa u sadržaju Vizitacija za ranije razdoblje stoji tek neznatan podatak o tome.²² Utjecaj vlastelina u okviru njihova patronatstva nad školama se uglavnom iscrpljivao u postupku izbora seoskih učitelja, iako su oni često imenovani među kandidatima koje je predložilo svećenstvo. O tome da je pristanak patrona bio presudan u izboru seoskih učitelja svjedoči

¹⁹ Laszlo, *op. cit.* u bilj 6, str. 311, s uputom na literaturu u bilj. 14.

²⁰ Arhivsko gradivo vlastelinstva Belje očuvano je fragmentarno. Dio gradiva nalazi se u Državnom arhivu u Osijeku, no uvidom u gradivo nije se pronašla dokumentacija o patronatskom pravu. Gradivo koje se odnosi na predmet istraživanja nalazi se u Arhivu u Pečuhu. Unatoč nedostupnosti gradiva, a posredovanjem detaljnijih istraživanja povjesničara koji su gradivo istraživali kako bi pridonijeli saznanjima o vlastelinstvu Belje, uspjelo se utvrditi i sadržaj relevantan za temu istraživanja. Izvorno gradivo koje je korišteno u domaćoj historiografiji nalazi se u Arhivu županije Baranjske u Pečuhu, a ovdje se navode spisi relevantni za patronatsko pravo: Popis seoskih škola po srezovima Baranjske županije, po feudalnim vlastelinstvima, po vjeroispovijesti i govornom jeziku, br. 2438/1788; Popis naselja baranjske županije na osnovi govornog jezika i feudalnih vlastelinstva, br. 825/1787.

²¹ Na Beljskom vlastelinstvu prvi zemljišni gospodar bio je Eugen Savojski (1698. – 1736.), potom je veleposjed prešao u carske ruke, a 1779. dobila ga je Marija Kristina, kći Marije Terezije, udana za saskog vojvodu princa Albrehta. U njihovom posjedu vlastelinstvo je bilo do kraja Prvoga svjetskog rata, 1918. godine. Kanonske vizitacije I, str. XVI.

²² Laszlo, *op. cit.* u bilj. 6, str. 310 – 311.

sačuvana korespondencija između nadležnih županijskih vlasti i nadležnih organa kotara Branjin Vrh prema kojoj su županijska tijela vratila kotorskim tijelima ugovore o imenovanju učitelja s obzirom na to da nisu sadržavali pristanak patrona.²³ Nadalje, odluka o dohotku učitelja donosila se u prisutnosti nadzornika škola iz okruga, vlastelinskog prefekta, pozvanih seljana kao i crkvenog odbora. Podatci o tome zapisani su u Vizitacijama kao i vlastelinskim zemljišnim knjigama. Plaća učitelja sastojala se dijelom u novcu, dijelom u naturalnim davanjima u kojima je nerijetko, uz općinu i seljane sudjelovalo vlastelinstvo.²⁴ Ipak, da je materijalno zbrinjavanje škola kao i školskih učitelja predstavljalo znatan teret vlastelinima imanja Belje i Darda svjedoči dokument iz spisa pod nazivom Baranjski carski i kraljevski županijski opći dokumenti u točki 69. iz 1851. godine, gdje stoji kako su se vlastelini beljskog i dardanskog posjeda obratili carskom i kraljevskom činovniku kako bi ih vlada oslobodila obveza vezanih uz održavanje škola.²⁵

²³ Da ovo nije bio slučaj samo kada je riječ o katoličkim školama, svjedoči i izvještaj iz 1833. prema kojem je bilo potrebno prigodom imenovanja pravoslavnih učitelja zahtijevati pristanak patrona. Pri sastavljanju i potpisivanju odluka o dohotku učitelja morala se osigurati nazočnost nadzornika škole, vlastelinskog prefekta, pozvanih stanovnika sela kao i crkvenog odbora. Arhivsko gradivo Županije baranjske br. 647/1808., i 250/1809. Navedeno potvrđuje: Laszlo, *op. cit.* u bilj. 6, str. 316, s uputom na arhivsko gradivo u bilj. 33 i 34.

²⁴ Primjerice, učitelj u selu Podolje 1847. primao je plaću od 48 kruna i 107 forinti, Vlastelinstvo je sudjelovalo s četiri forinte i sa žitom u vrijednosti osam forinti. U Branjinom Vrh učitelj je primao 182 forinte i 12 kruna, vlastelinstvo je plaćalo četiri forinte u gotovini. Usporedno s time, u Čemincu koji je pod nadležnosti Dardanskog vlastelina učitelj je ostvarivao prihod od 119 forinti, a vlastelinstvo je sudjelovalo s deset forinti.

²⁵ Arhiv županije Baranjske, Baranjski carski i kraljevski županijski opći dokumenti br 7821/1851. Više o tome: Laszlo, *op. cit.* u bilj. 6, str. 319. U sadržaju arhivskih dokumenata nerijetko se uz obveze patrona beljskog upućuje i na obveze patrona susjedskog veleposjeda, tj. Dardanskog vlastelinstva. Dardanski se posjed protezao zapadno od granica "Beljskog" vlastelinstva, otprilike do linije Magyarboly-Bere-mend (granica na jugu bila mu je Drava). Vlasnik imanja Schaumburg-Lippe 1916. godine prodao je posjed Mađarskoj agrarnoj rentnoj banci u Budimpešti. Ta je banka upravljala imanjem po općeprihvaćenim običajima, ali prodaje 22. kolovoza 1917. tzv. "Gazdinstvo u Magyarbolyu" i "Šumsko gospodarstvo u Magyarbolyu" Beljskom imanju. Na taj način dolazi do spajanja beljskog dobra s dardanskim dobrom i kao takvo ono ulazi u novu jugoslavensku državu kao jedinstveno dobro. U tom kontekstu moguće je makar za kratko razdoblje koje je trajalo do potpisivanja Trianonskog sporazuma prava i dužnosti patrona obaju posjeda promatrati zajedno. Merey, K., *Razvoj industrije i trgovine na teritoriju beljsko-dardanskog gospodarstva*

Kada je riječ o izvršavanju patronatskih dužnosti beljskih vlastelina u vezi sa crkvenom građevnom dužnosti, u nastavku se nastojalo sumirati mnoštvo službenih izvješća nastalih tijekom vizitacija pojedinim župama i njihovim filijalama u okviru vlastelinstva. Kanonske vizitacije Baranje započinju posjetom crkvi u Luču koja je posvećena sv. Mariji Magdaleni i prema navodima relativno dobro opremljena. Iz sadržaja Vizitacije doznaje se kako je zemljišni gospodar crkve Njegovo presveto veličanstvo iz čega bi se dalo zaključiti kako vlastelinstvo u razdoblju kada je nastao zapis nije izvršavalo patronatska prava u pogledu ove župe.²⁶ Međutim, u opisu župnikovih prihoda kao i prihoda crkve stoji kako dio prihoda u iznosu od 58 forinti te 30 forinti za župnikovu plaću daje "gosp. prefekt časnog vlastelinstva Ignac Maitterpacher".²⁷ Navedena okolnost upućuje na to da je vlastelin Beljskog vlastelinstva preuzeo patronatske dužnosti u razdoblju koje je prethodilo nastanku zapisa o vizitaciji iz 1757. godine, a ta se dužnost iscrpljivala doprinosima za ogrjev župnika. Prije spomenuti novčani iznosi za pomoć crkvi ili župnikovoj plaći nisu utvrđeni u kasnijim zapisima.²⁸

U lipnju 1738., prigodom posjeta vizitatora utvrđeno je stanje u filijali Branjin Vrh. Iako vlastelinstvo Belje u trenutku posjeta nije navedeno kao nositelj patronatskih prava i obveza zapis je koristan s obzirom na to da sadržava informacije o postupku izgradnje crkvenih zgrada u pojedinim naseljima. Prema izvješću vizitatora u vlastelinskoj se kući nalazila prazna soba koja je služila obavljanju bogoslužja, a u kući je stanovao vlastelinski upravitelj. Ta je okolnost upućivala na nezadovoljstvo stanovnika koji su zatražili biskupovo dopuštenje kako bi se u mjestu što prije podigla kapelica.²⁹ Zapis iz 1757. godine svjedoči da je filijala sagradila crkvu koja je bila dobro opremljena, a u istom je zapisu navedeno isto vlastelinstvo kao i matičnoj crkvi u Luču kao zemljišni gospodar.³⁰ Iz navoda proizlazi da je vršitelj patronatskog prava u obje župe vladar koji je patronatsko pravo vršio na temelju vrhovnoga patronatskog prava. Patron je izvršio obvezu izgradnje župnog doma te osigurao materijal za izgradnju školske zgrade.

od polovine 19. stoljeća do Prvog svjetskog rata, u: Stipetić, V. et al. (ur.), *Tri stoljeća Belja*, JAZU, Osijek, 1986., str. 119.

²⁶ Objašnjenje u bilj. 14.

²⁷ Kanonske vizitacije I, str. 29.

²⁸ Kanonske vizitacije I, str. 62.

²⁹ Kanonske vizitacije I, str. 29.

³⁰ Branjin Vrh postao je samostalna župa 1773., a prije toga bio je filijala matice Luč, uz Beli Manastir i Popovac. Kanonske vizitacije I, str. 63; Kanonske vizitacije II, str. 275. Više o patronima beljskog vlastelinstva vidjeti u bilj. 14.

Filijala Batina imala je izgrađenu crkvu posvećenu sv. Nikoli. Crkva je bila bez prihoda s obzirom na to da se ondje rijetko obavljalo bogoslužje, a zemljišni gospodar crkve je Njegovo presveto veličanstvo. Od 1780. filijala Batina izdvojena je iz župe Zmajevac te ustrojena kao samostalna župa. Prema zapisima iz Vizitacija iz 1829., patronatsko pravo pripadalo je vlasniku vlastelinstva Belje, nadvojvodi Karlu. Vlastelinstvo je izgradilo župnu crkvu, dok su župna zgrada i škola izgrađene općinskim sredstvima. Vlastelinstvo nije pridonosilo plaći župnika ni učitelja. Kako je u Vizitacijama naznačeno da je patron uredno izvršavao svoje patronatske dužnosti, zanimljivo je utvrditi u čemu su se iste sastojale. Prema župnikovim željama izraženima tijekom posjeta vizitatora vlastelinstvo je bilo dužno proširiti župnu crkvu te popraviti i obnoviti župnu kuću u skladu s obvezom prava patronata.³¹ Kao i u prijašnjim slučajevima materijal i radove za obnovu župne crkve morao je osigurati patron, dok su manualne radove i podvoze osiguravali župljani, tj. općina. Ovaj zahtjev za ispunjenjem patronatske dužnosti zahtijeva posebnu pozornost. Naime, patroni nisu bili obvezni zbog povećanja broja vjernika ili drugih okolnosti financirati proširenje, tj. izgradnju nove crkvene zgrade. To je ograničenje predviđeno Rješidbom kraljevske zemaljske vlade odjela za bogoštovlje i nastavu od 20. lipnja 1901. god. br. 8293. Kako je propis donesen puno kasnije no što je nastao zapis u Vizitacijama, moglo bi se zaključiti da je dužnost patrona početkom 19. stoljeća bila znatno šira, no protiv toga govore propisi na temelju kojih je donesena spomenuta Rješidba.³² Ispunjenje patronatske dužnosti za proširenjem crkve stoga ovdje možemo smatrati sporazumom župljana i patrona.

Patroni vlastelinstva Belje u župi Popovac izvršavali su patronatske obveze od 1778. godine, kada je izgrađena župna crkva. Iako je crkva izgrađena sredstvima Visoke kraljevske ugarske dvorske komore, popravila ju je i obnovila 1791. godine Marija Kristina, vlasnica vlastelinskog imanja Belje. U filijalama Kneževo i Podolje crkve su izgrađene iz sredstava vlastelinstva znatno prije, a sve obnove i preuređenja crkvenih zgrada financirani su iz sredstava nositelja patronatskog prava.³³ Škole u župi Popovac, kao i filijale Podolje, Branjina, Sarok izgrađene su iz sredstava općina, a patron je sudjelovao u plaći učitelja izdvajanjem deset forinti u gotovu novcu i osam požunskih mjera pšenice te četiri hvata ogrjevnog drva iz vlastelinske šume.³⁴ Kao i u slučaju ostalih župa, osobito župe Bilje, i popovački je župnik tijekom posjeta vizitatora izrazio zahtjev vlastelinstvu za

³¹ Kanonske vizitacije II, str. 139.

³² Rješidba je donesena u skladu s pravnim propisima koji su prije bili na snazi, a uređivali su dužnosti patrona. Više vidjeti: Novak, *op. cit.* u bilj. 12, str. 33.

³³ Kanonske vizitacije II, str. 139 – 177.

³⁴ Kanonske vizitacije II, str. 147 – 169.

isplatom šesnaestine, no u jednom je dijelu istaknuo nezadovoljstvo izvršavanjem patronatskih obveza vlastelina. Kada je riječ o popravku tornja župne crkve, kao i župne kuće i manjih građevina u župnikovu dvorištu, ali i ogradama, vrtu i okućnici župnikova dvora, župnik je uputio zahtjev patronu radi osiguranja sredstava za obavljanje spomenutih popravaka. Međutim, patron sredstva nije pravodobno osigurao iako je pisanim putem izrazio spremnost osigurati materijal za potrebne radove.³⁵

U svrhu utvrđivanja jesu li patronatske dužnosti predstavljale teret nositeljima patronatskog prava, važno je spomenuti da patroni nisu u svim slučajevima spremno prihvaćali patronatsko pravo. Na primjeru župe Draž vidljivo je da župa 1829. godine nije imala patrona. Premda je višestruko upućen zahtjev vlastelinstvu u svrhu prihvaćanja patronatskog prava, vlasnici vlastelinstva su se o zahtjevu odbili izjasniti iako su bili zemljišni gospodari sela.³⁶

U pogledu filijale Bilje, stoji kako je kapelicu u tvrđavi podigao princ Eugen Savojski u svojstvu patrona te da kapelica nema nikakvih prihoda, a da vlastelinstvo podmiruje nužne troškove za obavljanje duhovne službe. Vizitacije iz godine 1757. otkrivaju da je službenik vlastelinstva zajedno s članovima obitelji prisustvovao nedjeljnoj misi, a bogoslužje je obavljao franjevac iz Osijeka koji je za tu svrhu ostvarivao prihod od 60 forinti iz vlastelinskih dobara. Nakon što je Marija Kristina postala patronom crkve primjećuje se da vlastelinstvo pridonosi i plaći seoskog učitelja u iznos od 31 forinte.³⁷ Za pripadnike kalvinške vjeroispovijesti stoji kako je bogomolja izgrađena 1706. godine, a zemljišni gospodar bogomolje je Njegovo presveto kraljevsko veličanstvo. Isto vrijedi i za pripadnike kalvinške vjeroispovijesti u Zmajevcu. Tek Vizitacija iz 1757. svjedoči o izgradnji katoličke crkve u Bilju. Zemljišni gospodar, Njegovo veličanstvo izvršavao je patronatske dužnosti u pogledu izgradnje i održavanja crkve i župne kuće, ali patron nije pridonosio prihodima župnika ni učitelja.³⁸ Tek 1829. godine filijala Bilje postala je samostalna župa, a patronatsko je pravo uživao nadvojvoda Karlo, tj. ugledni gosp. Antun de Vittman de Denglatz kao vrhovni opunomoćeni upravitelj nadvojvodskih dobara. Pozornost u zapisu izaziva okolnost da vlastelinstvo nije udovoljavalo svim patronatskim dužnostima na koje je bilo obvezno. Zapis iz 1829. otkriva da vlastelinstvo nije plaćalo

³⁵ Župnik je naveo i da vlastelinstvo nije osiguralo materijal i izdatke za održavanje crkve u filijali Podolje. Kanonske vizitacije II, str. 191, 193.

³⁶ Kanonske vizitacije II, str. 203.

³⁷ Kanonske vizitacije I, str. 148.

³⁸ Kanonske vizitacije I, str. 75.

šesnaestinu mjesnom župniku.³⁹ Kada je riječ o obvezama patrona u pogledu škola, vizitacije su i siguran povijesni izvor da je školska zgrada izgrađena 1791. uz pomoć sredstava vlastelinstva te da je o njezinoj održivosti skrbila općina.⁴⁰ U pogledu doprinosa plaći učitelja vlastelinstvo je osiguralo 1,5 jutara zemlje kako bi proizvedene kulture poslužile kao supstitucija materijalnim davanjima.

Župa Zmajevac utemeljena je 1757., a crkva je izgrađena 1752. od strane bečke uprave.⁴¹ Nadvojvotkinja Marija Kristina stekla je patronatsko pravo 1781. godine kraljevskom darovnicom kraljice Ugarske Marije Terezije. Godine 1824. patronatsko pravo stekao je princ nadvojvoda Karlo, koji je svim obvezama udovoljavao.⁴² Kako su crkvena i školska zgrada izgrađene sredstvima visoke bečke uprave, patronatsko pravo vlastelinstva iscrpljivalo se osiguranjem sredstava za plaću školskog učitelja. U odnosu na ostala naselja u okviru vlastelinstva, prihodi koji su se izdavali za plaću učitelja bili su znatno izdašniji.⁴³

Kapelicu u župi Topolje usred sela, izgrađenu od kvalitetnog materijala 1744. i dobro opremljenu, izgradilo je Visoko vlastelinstvo, a u vizitaciji se navodi kako je vlastelin Njegovo presveto veličanstvo, ujedno i vršitelj patronatskog prava, zapovjedio izgradnju župne crkve i župne kuće.⁴⁴ U zapisu iz 1782. stoji da je crkvu izgradio Eugen Savojski, vlastelin Beljskog vlastelinstva. Pravo patronata u doba kada je zapis nastao vršila je nadvojvotkinja Marija Kristina kao gospodarica Beljskog vlastelinstva, a nedvojbeno je pravo patronata u župi Topolje osnovano još 1744. godine. Crkva je u razdoblju o kojem vizitator svjedoči težila popravcima i u tu se svrhu nastojao pribaviti stanoviti iznos iz

³⁹ Iz vizitacija saznajemo i da je vlastelinstvo uredno izvršavalo obvezu plaćanja crkvene dotacije, tri jutra zemlje bez pridržaja te 26 forinti za ulje. Župljani su bili obvezni na ručne radove i podvoze za popravak crkve. Kanonske vizitacije II, str. 5, 7 i 8.

⁴⁰ U Vizitacijama iz 1829. stoji i kako je vlastelinstvo redovito pridonosilo plaćanjem dotacija crkvi, ali i sudjelovalo u prihodima župnika i školskog učitelja. Kanonske vizitacije II, str. 15 – 19.

⁴¹ Župi su pripadale sljedeće filijale: Suza, Kneževi Vinogradi, Kamenac, Kotlina te prediji Kalandos, Szarvasha i Kazu. Kanonske vizitacije II, str. 99.

⁴² Kanonske vizitacije I, str. 125.

⁴³ Vlastelinstvo je za tu svrhu osiguralo deset forinti u gotovu novcu i osam požunskih mjera pšenice. Doznačeni komad livade koji svake godine kosi šest kosaca te šest hvati ogrjevnog drva iz vlastelinske šume.

⁴⁴ Topolje je 1755. postalo župa koja je imala jednu filijalu, Doboševicu. Prijašnja matica Draž tada je postala filijala Topoljske župe. Draž je 1789. utemeljen kao samostalna župa. Kanonske vizitacije II, str. 229.

vlastelinske imovine.⁴⁵ Patroni su uredno izvršavali svoje patronatske dužnosti pa tako u Vizitacijama jasno stoji kako su izgradili župnu i filijalnu crkvu te župnikovu kuću. Ne postoje zapisi o novčanom iznosu kojim je vlastelinstvo pridonosilo župnikovoj ili plaći učitelja, već samo da je bilo obvezno osigurati dio ogrjevnog drva za župnike.⁴⁶ Šturi navod o tome da se vlastelinstvo obvezalo sagraditi kuću učitelju kako bi se omogućilo izvođenje nastave za djecu iz Topolja i okolnih sela potvrđuje da je patron i u tom naselju osigurao sredstva iz vlastelinske imovine.

Unatoč sažetosti i jednostavnosti zapisa nastalih tijekom posjeta župnim crkvama na području vlastelinstva, može se sa sigurnošću tvrditi kako su dostatan izvor te da svjedoče o sadržaju patronatskog prava različitih nositelja na području Baranje. Vizitacije iz 1810. godine detaljniji su uvid u obavljanje bogoslužja te stanje vjerskih objekata na području županije, a osobito koriste utvrđivanju nositelja kao i sadržaja patronatskog prava u jedinstvenoj formi za svaku filijalu župe. Tako je sadržaj § 12 u svim pojedinačnim zapisima posvećen pravima i obvezama patrona. U navedenom je razdoblju patron bio kraljevski princ Saksonije Albert, a primarno je imao pravo na ispražnjenu župnu službu imenovati jednog od ispitanih kandidata na biskupijskom natječaju. Temeljna mu je dužnost bila osigurati materijal te platiti obrtnike za gradnju li popravke vjerskih objekata.⁴⁷ Iako određena prava nisu navedena u sadržaju relevantnih izvora, vlastela je uživala određena prava u domeni crkvenog kulta. Tako su imali pravo zauzeti svečano mjesto u doba procesija, zasebno tamjanovanje, prednost u blagoslovu svetom vodom, postavljanje grba vlastelina na crkvi kao i pokapanje u crkvi. Također, imali su i koristovno pravo, tj. *ius utilitatis*, tj. pripomoć materijalnim viškovima crkve u slučaju potrebe patrona.⁴⁸

Kada je riječ o vršenju patronatskih obveza prigodom izgradnje i održavanja škola, može se primijetiti kako su patroni baranjskih manora, ne samo beljskog već i darđanskog vlastelinstva, rijetko financirali izgradnju škola, a još rjeđe pridonosili plaćama učitelja. U slučajevima kada su to činili pridonosili su zanemarivim novčanim iznosima, ili češće u naturi, ogrjevnim drvom. Drukčije se može primijetiti samo na primjeru sela Bilja, koje je u doba osnivanja vlastelinstva

⁴⁵ Kanonske vizitacije II, str. 97.

⁴⁶ Kanonske vizitacije II, str. 249.

⁴⁷ Navedene obveze zapisane su filijali Beli Manastir, str. 235, Petlovcu, str. 254, Batina, str. 313. U Vizitaciji filijale Kneževi Vinogradi navodi se kako je patron prigodom proširenja zmajevačke crkve naredio brzo izvođenje radova, a glede primijećenih nedostataka na župnim crkvama naveo da će nedostatci biti otklonjeni čim to zatraži župnik svojim utokom. Kanonske vizitacije II, str. 327.

⁴⁸ Laszlo, *op. cit.* u bilj. 10, str. 311, s uputom na izvore u bilj. 14.

ujedno i mjesto prebivanja vlasnika manora. Zasigurno je navedena okolnost bila poticaj različitim patronima, ovisno o razdoblju u kojem su ostvarivali vlasnička prava nad vlastelinstvom, na vršenje preostalog dijela patronatskih dužnosti.

3. O PATRONATSKOM PRAVU VALPOVAČKOG VLASTELINSTVA

Zbog zasluga Baruna Petera Antona Hillepranda von Prandaua za rad u svojstvu savjetnika pri Dvorskoj komori, car Karlo VI. darovnicom od 31. prosinca 1721. godine predao mu je: "...u Kraljevini Slavoniji pripadajuće vlastelinstvo Valpovo te glavno mjesto Valpovo te posjede i sela napućena Nard, Podgorice, Miholjac s prijevozom ondje preko Drave, Sv. Juraj, Rakitocav, Viljevo, Kapelna, Kućanci, Golinci, Gorice, Radingovce, Sliboviće....ujedno sa svim pripacima, užicima i koristima kao obrađenim i neobrađenim poljima, livadama, sjenokošama, pašama, oranicama i sjenicama, šumama, gajevima, bregovima, brežuljcima, dolinama, vinogradima i vinskim goricama, gorskim pravom, vodama i potocima, ribnjacima, pravom ribarenja i zatvaranja ribolova i odtjecanja voda, mlinovima i svim mjestima odavle se izvodećim klaonicama, pticolovljem i lovom, pravom mača i štitništva, pravom vojačenja sa svim otetim i sakrivenim pravima... i sa svim drugim pravima i povlasticama spadućim na gospodski posjed, i napokon s kakvim god koristima u cijelosti pripadajućim i kojim god imenom nazvanim kod prvospomenutih dobara, i s pravom na posjedujuća prava, od pradavna priznatim, koja pripadaju vlasnicima u svojim međama i granicama..."⁴⁹ Nastavak darovnice odnosi se na izjednačavanje u nasljednim pravima muških i ženskih barunovih nasljednika.

Različito od prethodno spomenute darovnice princu Eugenu Savojskom u pogledu imanja Belje, ova darovnica ne spominje pravo patronata kao zasebno pravo, već ga svrstava u kategoriju "...drugih prava i povlastica spadućim na gospodski posjed, i napokon s kakvim god koristima u cijelosti pripadajućim

⁴⁹ Isprava o izjednačavanju u nasljednim pravima muških i ženskih nasljednika baruna Petera Antona Hillepranda von Prandaua, Beč, 18. ožujka 1726. Isprava sadržava i tekst darovnice iz 1721. godine kojom je barun Peter Anton Hilleprand von Prandau stekao valpovački veleposjed. HR-DAOS-476.B.I.n.415.f.31. Prijevod darovnice dostupan je u: Darovnica carice i kraljice Marije Terezije gospoštiji Valpovo od 28. XI. 1749., Vjesnik Županije virovitičke, vol. 22, br. 13, 1913., str. 121 – 124. Detaljnije o arhivskom gradivu Valpovačkog vlastelinstva: Karaman, I., *Valpovačko vlastelinstvo*, JAZU, Zagreb, 1962., str. 1 – 89, kao i Karaman, I., *Sumarni katastar veleposjeda u Slavoniji od 18. do 20. stoljeća*, Radovi Centra JAZU u Vinkovcima, br. II, 1973., str. 199, 206. Kanonske vizitacije župe Donji Miholjac iz 1754. eksplicitno navode: "Zemljišni gospodar ove župe je presvjetli gospo. Barun a Prandau koji je po kraljevskoj darovnici dobio i pravo patronata." Kanonske vizitacije III, str. 81.

i kojim god imenom nazvanim kod prvospomenutih dobara, i s pravom na posjedujuća prava". Da je pravo patronata zaista sadržano u darovnici iz 1721., svjedoče Kanonske vizitacije iz 1738. godine gdje se bez sumnje navodi da je zemljišni gospodar župe valpovačke, kao i pripadajućih crkvi matici barun Antun Hilleprand koji je izgradio crkvu posvećenu Bezgrešnom začecu Djevice Marije.⁵⁰ Gradnju župne crkve u Valpovu vlastelin je prema svjedočanstvu povijesnih izvora započeo već 1722., što potvrđuje realizaciju patronata utemeljenog ranije godine u sadržaju darovnice.⁵¹ U kojoj je mjeri barun Prandau skrbio za duševni spas svojih podložnika svjedoče povijesni izvori navođenjem pojedinih crkava podignutih na području vlastelinstva posve o trošku vlastelina ili uz znatnu pripomoć.⁵² Ono što nije bilo moguće uočiti u povijesnim izvorima koji se bave Beljskim vlastelinstvom jest okolnost da su patroni izvršavali svoje dužnosti u

⁵⁰ Prema sadržaju Vizitacija 1738. godine barun Hilleprand patron je triju župa, Valpovo, Donji Miholjac i Petrijevi, te crkava pripadajućih tim filijalama. Župi Valpovo pripadale su 24 filijale, župi Donji Miholjac četiri filijale, a župi Petrijevi šest filijala. Broj župa se 1782. godine povećao u skladu s vizitacijama iz 1810. godine. Više o župama unutar Slavanskog okruga Provincijala u Valpovačkom vlastelinstvu vidjeti: Sršan, S., *Popis slavonskih župa i škola pečuške biskupije godine 1766.*, Diaconvensia, vol. 1, br. 1, 1993., str. 151 – 153. Više o rasporedu župa u sastavu Pečuške biskupije: Kanonske vizitacije III, str. X – XI. U svojem istraživanju Živaković Kerže navodi kako je 12 župa Valpovačkog dekanata (župa Bizovac s filijalom Ladimirevci, župa Brođanci s filijalama Budimci, Čepin, Habjanovci, Martinci i Poganovci, župa Donji Miholjac s filijalom Rakitovica, župa Harkanovci s filijalama Ivanovci, Koška i Zelečin, župa Marijanci s filijalom Kunišinci, župa Petrijevi s filijalama Josipovac i Satnica, župa Podgajci s filijalama Bočkinci, Črnkovci i Sv. Đurađ, župa Radikovci s filijalama Čamagajevci, Golinci i Poreč, župa Šljivoševci s filijalama Beničanci, Kućanci i Lacići, župa Valpovo s filijalama Bistrinci, Bocanjevi, Marjančaci, Nard, Šag i Vinogradci, župa Veliškovci s filijalama Gat i Tiborjanci te župa Viljevo s filijalama Kapelna i Čarda-pustara) s područja patronata valpovačkog vlastelina Petra Antuna Hilleprand von Prandaua, dvorskog dužnosnika na bečkom dvoru, trebalo biti pripojeno Bosanskoj ili Đakovačkoj, odnosno Srijemskoj biskupiji, no utjecajem patrona ostale su i nadalje u Pečuškoj biskupiji. Živaković-Kerže, Z., *Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji*, Scrinia Slavonica, vol. 9, 2009., str. 446 – 457; Kanonske vizitacije III, str. IX.

⁵¹ Stanić, D., *Barokna župna crkva i župni dvor u Valpovu*, Valpovački godišnjak, vol. 4, 1999., str. 5 – 42.

⁵² "Barun Gustav Prandau revno se bavio gospodarenjem i upravom svoga imanja. Mnogo se zanimao za narod, sagradio je više crkava i škola, uredio je ili nanovo osnovao prihod župnika i učitelja. Barun Prandau preuzeo je od svoje volje patronat od nekoliko općina. U tu je svrhu pružao: 200 for. konv. vr. za podizanje svake škole, nužnu građu, dva jutra oranice za učitelja i 12 hvati ogrjevnih drva." Vidi više o tome: Ksaver Kuhač, F., *Valpovo i njegovi gospodari*, Dionička tiskara, Zagreb, 1876., str. 13.

širem opsegu no što su ih obvezivali pravni propisi. Nasuprot tomu, valpovački patroni često su izvršavali i materijalna zbrinjavanja na koja nisu bili obvezni.⁵³ Tako je primjerice barun von Prandau financirao izgradnju orgulja u valpovačkoj župnoj crkvi, kao i u drugim župnim crkvama na području vlastelinstva.⁵⁴ Okolnost da na to nije bio obvezan svjedoči o tome da su, doduše u rijetkim slučajevima, vlastelini materijalno obdarivali crkve iznad svoje građevne dužnosti. U arhivskim izvorima drugih vlastelinstava koja se spominju u sadržaju istraživanja slično se nije uspjelo utvrditi.

Do 1754. ne postoje detaljniji zapisi o aktivnostima zemljišnog gospodara u pogledu izvršavanja prava patronata. Prvi zapis o aktivnosti vlastelinstva u pogledu patronatskih dužnosti odnosi se na župu Donji Miholjac. Zapis u Vizitacijama iz 1754. jasno ističe kako se crkveni račun polagao upravitelju Valpovačkog vlastelinstva, a svi su se računi pregledavali u nazočnosti vanjskog vikara, vlastelinskog službenika i upravitelja župe početkom svake godine, a potom su se slali vikarskoj službi.⁵⁵ Do 1810. godine ne postoje zapisi o pravima i obvezama patrona župnih crkava, a podatci o pravu patronata iscrpljuju se navođenjem patrona pojedinih crkava. Kada je riječ o izvorima, mora se naglasiti da unatoč bogatstvu arhivskog gradiva valpovačkog vlastelinstva podatke o patronatskom

⁵³ Na području cijele Kraljevine Hrvatske i Slavonije postojao je običaj prema kojem patroni nisu bili obvezni popravljati, niti nabavljati orgulje. Taj je običaj konstatiran u Vrhovnom rješenju Kraljevske zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu od 16. lipnja 1895. br. 4114.: "...nabava orgulja nigdje ne spada u dužnost patrona, već da se po starom običaju orgulje svuda nabavljaju sredstvima crkvene blagajne i prinosima župljana." Novak, *op. cit.* u bilj. 12, str. 39 – 40.

⁵⁴ Zapis u *Hrvatskom biografskom leksikonu* sadržava detaljan opis o izgradnji kapela i crkava u okviru patronatskog prava baruna Hillebrand von Prandau: "Obnovljena je dvorska kapela sv. Trojstva za koju je nabavljena istoimena oltarna slika J. F. M. Rottmayra von Rosenbrunna 1723. godine. Barun je 1722. financirao obnovu crkve sv. Mihovila Arkandela u Donjem Miholjcu te osigurao sredstva za gradnju crkve u Valpovu (župna crkva Bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije, koja se dovršavala 1733–36.), Marijancima i Petrijevcima 1754., te u Šljivoševcima 1764. godine. Izgradio je današnje župne crkve u Brođancima i Harkanovcima. Njegovom su zaslugom u valpovačkoj župnoj crkvi postavljene 1793. orgulje budimskog orguljara Mathiasa Vonbergera (Fonbergera). Kao kolator crkve potpisao je 1792. ugovor u ime općine Valpovo, kao i ugovor u ime vlastelinstva 1804. za nove orgulje u toj crkvi, koje je 1805. postavio C. Fischer, graditelj orgulja iz Apatina (ugovore objavio L. Šaban). U Fischera je naručio i orgulje za crkvu u Petrijevcima, postavljene 1807. Orgulje iz 1793. dao je 1805. prenijeti u kapelu valpovačkog dvorca. U Valpovu je 1795. sagradio kapelu sv. Roka." *Hrvatski biografski leksikon*: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7630> (22. veljače 2023.).

⁵⁵ Kanonske vizitacije III, str. 79.

pravu nije bilo lako pronaći.⁵⁶ Tri spisa datirana u 1790., 1791. i 1792. godinu pod naslovom *Extractus Sumarius – Rationum Parochialium et Filialium Ecclesiarum in Districtu Valpoensi* sadržavaju podatke o župama i filijalama koje su navedenih godina spadale pod nadležnost patronatskog prava valpovačkih vlastelina.⁵⁷

Nakon 1810. godine Vizitacije koje se odnose na župe Valpovo, Donji Miholjac i Koška i Petrijevci u § 12 navode prava i obveze zemljišnog gospodara i zaštitnika pojedinih crkava. Tako je pravo privatnog patronata iscrpljeno predstavljanjem osoba koje su bile odobrene na javnom biskupijskom natječaju. Obveze patrona izražene su u doprinosima vlastelinstva za osiguranje materijala i plaćanje majstorskih radova prigodom izvođenja obnove na crkvama, dok su ručne radove i podvoze bili obvezni izvršavati župljani.⁵⁸ Ono što osobito iznenađuje kada je riječ o nadležnosti patrona valpovačkog vlastelinstva jest okolnost da Vizitacije do 1829. godine rijetko, tj. samo u nekoliko slučajeva bilježe doprinos patrona prihodima župnika. U tim se rijetkim slučajevima doprinos vlastelina iscrpljivao u nabavi dijela ogrjevnog drva.⁵⁹ Isto se moglo uočiti i kada je riječ o Beljskom vlastelinstvu. Iako je potraga za izvorom navedene regulacije bila bez uspjeha, bez sumnje se može tvrditi kako je vrijedila na području cijele Slavonije. Nakon 1829. godine svaki je župnik od vlastelinskog posjeda redovito dobivao livadu ili oranicu koja mu je služila za zadovoljavanje nekih egzistencijalnih potreba i u tom su pogledu patroni ovog vlastelinstva postupali jednako kao i patroni prije analiziranog posjeda.

⁵⁶ Sumarni inventar Valpovačkog vlastelinstva u jednom dijelu upućuje na spise II. *Archivum dominale*, 6) *Rationes iudicum et ecclesiae scholasticae* N 838....6961, koji sadržava kutije 78 – 100. Iako je izvršen uvid u sadržaj dvadeset kutija navedenog fonda, nije se uspjelo pronaći spise koji sadržavaju podatke o patronatskom pravu vlastelinstva.

⁵⁷ Župe se navode s filijalama. Tako je pod maticu Valpovo spadala filijala Bistrinci. Pod Sv. Đurađ filijala Podgajci, pod Miholjac filijala Rakitovica, pod Viljevo Radikovci filijale Poreč i Golinci, pod Šljivoševci Lacići i Beničanci, pod Marijanci filijala Čamagajevci, pod Veliškovci filijala Črnkovci. HR- DAOS- 476, kut. 83, br. 1477–2870. Podatci u arhivskom fondu nisu podudarni s podacima koje navode Kanonske vizitacije 1782. Može se pretpostaviti kako se broj filijala pojedinih matičnih župa do 1790., kako je to navedeno u sadržaju fonda, povećao.

⁵⁸ “Dužnosti patrona su da popravlja krovšte, krovove crkve matice te župne kuće, kao i drugih građevina u župnom dvoru, zatim ograde, u dvorištu crkve, župne kuće i vrtova koji spadaju na župnu kuću, iz besplatno poslanih potrebnih drva od časnog vlastelinstva, dok župljani daju ručne radove i odvoze.” Kanonske vizitacije III, str. 499. Više o obvezama patrona u drugim župama: *ibid.*, str. 213, 227, 243, 255, 270, 289, 303, 313, 327, 345, 451 i 555.

⁵⁹ Primjerice, vidjeti doprinose za župu Marijanci 1929. godine. Kanonske vizitacije III, str. 499.

Dostupni podatci u Vizitacijama ne govore u prilog izvršavanju patronatskih dužnosti vlastelina nad školama. Istaknuto je kako Valpovo 1738. nije imalo školskog učitelja zbog prevelikog siromaštva stanovnika.⁶⁰ Nešto detaljnije o patronatskim dužnostima patrona navodi u svojem opisu Valpova i njegovih gospodara Ksaver Kuhač pozivajući se na podatke dostupne u Šematizmu Pečuške biskupije. Prema navodima u Šematizmu barun Prandau bio je patron crkava i škola u Brođancima, Harkanovcima, Petrijevcima, Valpovu, Marjančacima, Donjem Miholjcu, Podgajcima, Radikovcima, Šljivoševcima, Veliškovcima i u Valjevu. Za njegova života sagrađeno je i popravljeno 19 crkava i devet župnih dvorova. Gotovo svako mjesto pod njegovim patronatom imalo je školu, a škole u Valpovu i Donjem Miholjcu primjer su školske zgrade kakva bi treba biti sagrađena u svakom gradu.⁶¹ Do intenzivnijeg osnivanja škola na području valpovačkog vlastelinstva došlo je nakon 1785. godine kada su ukazom cara Josipa II. pozvani školski patroni da u svojim općinama osnivaju škole, ne žaleći novčanih sredstava za uzdržavanje škole i učitelja.⁶² Navedeno se može utvrditi u sadržaju vizitacija i dostupnih izvora o povijesti školstva o kojima je bilo riječi prije.

Izvršavanja patronatskih dužnosti vlastelina u sadržaju Kanonskih vizitacija označeno je urednim od strane biskupa vizitatora za sve župe i filijale župa koje su obuhvaćene posjetima. Može se sa sigurnošću tvrditi da su valpovački vlastelini nerijetko samostalno preuzimali patronatske obveze i za ona naselja koja nisu osnovana u trenutku nastanka njihova patronatskog prava. Ono što se može primijetiti kao osobitost valpovačkog vlastelinstva jest intenzivnija aktivnost patrona kada je riječ o izvršavanju patronatskih obveza vezanih uz zbrinjavanje škola. Ta se aktivnost ističe poredbeno sa školskim patronatom na

⁶⁰ Vizitacije iz 1829. godine navode da je škola podignuta od čvrstog materijala koji je dalo časno vlastelinstvo, a narod je financirao radove i ostale izdatke.

⁶¹ Više o utemeljenju školskih zgrada u okviru Vlastelinstva: Ksaver Kuhač, F., *Valpovo i njegovi gospodari*, Vienac: mjesečnik HIBZ-a, vol. 8, 1876., str. 232. Prema Cuvaju Valpovo je dobilo njemačko-ilirsku školu 1774. godine s ukupno 20 polaznika. Učitelj je ujedno obavljao poslove bilježnika i orguljaša. Za sve tri službe dobivao je od općine 140 forinti plaće te 12 hvati drva za ogrjev. Za učiteljsku plaću prinosila su sva filijalna sela te župe. Ovom je prigodom istaknuta potreba za izgradnjom škola u ovim mjestima, i to u bivšem civilnome dijelu: u Novaku, Svinjarevcima, Sotinu, Tordincima, Ladimirevcima, Brođancima, Koški, Marijancima, Šljivoševcima, Miholjcu, Viljevu i Sv. Đurđu; zatim u bivšem krajiškom području u Cerni, Rokovcima, Račinovcima, Komletincima i Bošnjacima. Učitelje narodnih škola imenovali su u gradovima magistrat, u trgovištima i selima vlastelinstvo ili patron, no uvijek sporazumno s dotičnim dušobrižnikom. Cuvaj, A., *op. cit.* u bilj. 7, str. 376 i 456.

⁶² Cuvaj, A., *op. cit.* u bilj. 9, str. 22 – 23.

području nadležnosti ostalih vlastelinstava. Vlastelini Beljskog vlastelinstva financirali su izgradnju i održavanje školskih objekata samo na zahtjev seljana, a vlastitom inicijativom samo u sjedištu vlastelinskog imanja. Valpovački su vlastelini pak i na području ostalih naselja u okviru posjeda inicirali izgradnju školskih zgrada te time pridonosili izobrazbi podložnika kao i društvenom uzdizanju u okviru posjeda u cijelosti.

4. O PATRONATSKOM PRAVU VUKOVARSKOG VLASTELINSTVA

Car Karlo VI. je 1731. godine predao vukovarski posjed zajedno s Tovarnikom i Sotinom grofu Küffsteinu. Uz to je tomu posjedu pripojeno još 100 selišta, poimence mjesta: Antin, Bobota, Korođ, Pačetin, Tordinci, Trpinja i Vera, koja su se nalazila na zapadnom dijelu vukovarskog posjeda, a koja su do tada bila carsko dobro. Time je konačno formiran feudalni posjed u istočnoj Slavoniji i Srijemu na početku 18. stoljeća pod nazivom Vukovarsko vlastelinstvo.⁶³ Osim pojedinih mjesta na jugu posjeda koja su potpala pod Vojnu krajinu, te poslije kupljenog posjeda Gaboš i Ada, vukovarski će se posjed zadržati u svojem opsegu sve do konca feudalnog razdoblja. Konačno je grof Küffstein 1736. godine prodao cijelo vukovarsko vlastelinstvo izbornom knezu, nadbiskupu Mainza, grofu Karlu Filipu von Eltzu za 175 000 rajnskih guldena. Naime, grof Eltz zadužio je cara Karla i stekao velikih zasluga u ratu protiv Francuske, tako da se bečka kruna obvezala da će grof Karlo von Eltz dobivati od Dvorske komore 5000 guldena na godinu tako dugo dok se ne nađe koje slobodno vlastelinstvo.⁶⁴

⁶³ Presliku darovnice vidi u: Sršan, S., *Vukovarsko vlastelinstvo u Srijemskoj županiji (1687.-1945.)*, u: Klepac, D.; Čorkalo, K. (ur.), *Zbornik radova o Vukovarsko-srijemskoj županiji*, HAZU, Vinkovci, 1997., str. 130. Više o povijesti Vlastelinstva: Grubišić, A., *Atlas vukovarskog vlastelinstva 1733.*, Muzej Slavonije, Osijek, 2006., str. 290 – 292.

⁶⁴ Karlo VI. dodijelio je grofovsku titulu obitelji Eltz 1733. godine, a tri godine kasnije dodijelio im je pravo kupnje vukovarskog imanja od grofa Ferdinanda Küffsteina. Marija Terezija dodijelila je nećaku Filipa Karla, Anselmu Kazimiru, nasljednu čast velikog župana Srijemske županije i njegov vukovarski dvorac proglašen je pripadajućim posjedom. Najcer Sabljak, J., *Portraits of Habsburg Rulers in the Aristocratic Collections of Eastern Croatia*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, vol. 43, 2019., str. 51 – 160; Grubišić, *op. cit.* u bilj. 63, str. 290 – 292. Preslika povelje kralja Karla VI. u vezi s darovnicom Vlastelinstvu izdana je u Beču 1737., a ovjerovljena je u Vukovaru 1870. žigom Odjela za pravosuđe Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske vlade. Ta darovnica ne spominje pravo patronata kao zasebno pravo, već ga svrstava u kategoriju "...drugih prava i povlastica spadućim na gospodski posjed". Presliku darovnice vidi u: Sršan, S., *op. cit.* u bilj. 63, str. 131. Fotokopija darovnice Marije Terezije obitelji von Eltz "za vjernu službu" iz 1771. godine je iz posjeda Muzeja

Naposljetku je stekao vukovarski posjed 1737. godine. Vukovarsko vlastelinstvo je do 1945. godine ostalo u stalnom posjedu grofova von Eltz.⁶⁵

Vlastelin Vukovarskog vlastelinstva grof Eltz bio je patron župa Tovarnik, Jankovci, Lovas, Šarengrad, Sotin i Tordinci.⁶⁶ O pravima i dužnostima patrona pripadajućih župa pod Vukovarskim vlastelinstvom ne saznaje se mnogo iz Kanonskih vizitacija s obzirom na to da su prve Vizitacije za spomenute župe objavljene tek 1782. godine. Vizitacije sadržavaju samo kratak navod o župama koje su spadale pod nadležnost vukovarskog vlastelinstva.⁶⁷ Gradivo arhivskog fonda osim spomenutih župa za razdoblje od 1732. do 1810. godine navodi

Slavonije Osijek, (MSO – 1671), a trenutačno se nalazi u Gradskom muzeju Vukovar u stalnom postavu. Uvidom u darovnicu nije se uspjelo utvrditi i da je darovnicom osnovano patronatsko pravo vlasnika vlastelinstva Eltz. U Državnom arhivu u Vukovaru nalazi se dokument kojim je Anzelmo Kazimir dao iz Vlastelinstva u zakup Jakobu Pohru de Rosenthalu na 32 godine mjesta Šarengrad, Mohovo, Opatovac, Novak i Lovas. U sadržaju darovnice nismo uspjeli utvrditi zasebno navođenje patronatskog prava. Darovnica je dostupna u Državnom arhivu u Vukovaru, iako je privremeno u posjedu Muzeja u Vukovaru. HR- DAVU-477. Kanonske vizitacije župe Lovas iz 1811. potvrđuju da je patronatsko pravo vlastelina utemeljeno u darovnoj ispravi. Kanonske vizitacije VIII, str. 115.

⁶⁵ Sršan, S., *Arhivska građa vukovarskog vlastelinstva 1719.-1945.*, Arhivski vjesnik, vol. 28, br. 1, 2014., str. 147; Sršan, *op. cit.* u bilj. 2, str. 94 – 95. Više vidjeti: Mažuran, I., *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Osijek, 1993.

⁶⁶ O patronatskom pravu grofova Eltz doznajemo iz bogate arhivske građe Vukovarskog vlastelinstva. Za svrhe ovog istraživanja obrađeno je gradivo koje se navodi u nastavku. Prema sumarnom inventaru izvršen je uvid u III. Obitelj Eltz Fideicomis, ostavine, personalia (kut. 580–587) i patronat (kut. 563–566). U jednoj kutiji nalaze se smrtnice koje je vlastelinstvo primalo ili slalo, a u ostalima spisi koji se odnose na patronatsko pravo nad vjerskim objektima tj. župama, crkvama, zadužbinama te razrješenje patronatskog prava u vremenskom rasponu od 1732. do 1937. Više o razvoju vlastelinstva kao i dostupnom arhivskog gradivu: Sršan, S., *Sumarni inventar Vukovarskog vlastelinstva*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2008. U *Rationes Parochiales, Super Universis parati Proventus Perceptio* iz 1787. godine nalaze se podatci o prihodima svih župa pod patronatom Vukovarskog vlastelinstva. Dokument o rekapitulaciji svih prihoda (*Summarum proventuum Parochialium ex filialium Parochorum*) župa i filijala u njihovu okviru može poslužiti i kao vrijedan izvor za utvrđivanje područja nadležnosti patrona vlastelinstva Eltz. HR- DAVU- 477, kut. 2, god. 1759.

⁶⁷ Više o župama unutar Slavanskog okruga u Provincijalu Srijemske županije iz 1766. godine: Sršan, S., *op. cit.* u bilj. 8, str. 148 – 150. Važno je na ovom mjestu naglasiti kako grof Eltz, unatoč znatnoj pomoći pri izgradnji i popravku vukovarske crkve, nije posjedovao patronatska prava i dužnosti nad tim objektom, što proizlazi iz II. paragrafa darovnice iz 1723. godine gdje je jasno utvrđeno kako je zemljište samostana kao i crkve stečeno na temelju druge pravne osnove. Samostan je podignut iz

i župu Jankovci kao područje vršenja patronatskog prava grofa Eltza kojoj u Vizitacijama nije posvećena pozornost.

Različito od prije analiziranog gradiva dvaju vlastelinstava koje uglavnom sadržava podatke o patronatskim dužnostima, u arhivskom fondu Vukovarskog vlastelinstva nekoliko je dokumenata koji upućuju na patronatska prava. Dokument koji sadržava formulu za prezentiranje župnika od strane patrona od neprocjenjive je vrijednosti za sadržaj ovog istraživanja.⁶⁸ Čini se kako je praksa utvrđena u većem broju dokumenata koji upućuju na korespondenciju patrona i potencijalnog vršitelja službe potvrdila da su se vršitelji javljali patronu navodeći svoje kompetencije, a da je nakon toga patron upućivao pismo prezentacije biskupu. U nekim su slučajevima župnike predstavljali drugi župnici koji su preuzimali odgovornost za njihovu stručnost pri obavljanju duhovne službe.

Iz Vizitacija župe Tovarnik saznaje se da se patron župe, grof Eltz, vlasnik Vukovarskog vlastelinstva do 1811. kada je Vizitacija napisana koristio svojim pravom prezentiranja župnika na upražnjenim crkvenim mjestima.⁶⁹ Nadalje,

prihoda redovnika i dragovoljne milostinje. U smislu odredaba kanonskoga prava crkva nije imala patrona. Kanonske vizitacije VIII, str. 496 – 497.

⁶⁸ Arhivski fond sadržava dva dokumenta bez oznake datuma, jedan u kojem župnik Almos Dnaovis preporučuje drugog župnika, Gabriela Prycha za vršenje upražnjene službe u župi Jankovci nakon smrti njegova prethodnika, župnika oca Francicanosa, kako je navedeno u dokumentu. Pozivanjem na odluku Tridentskog sabora, sess. 21, de Ref. Cap. 4 u sadržaju stoji: "*Cum autem Alma Dnaovis Locorum illozu Dominus ac Ecclesiarum Patronus esse dignoscatur, cum obsequio requirendam duxi; ut vi iuris sui Patronatus pro noviter erigenia Parochia Dnum Gabrielem Prych (nejasan rukopis) rabum Malavaczensem prosentare gravetur.*" U sadržaju istog fonda nalazi se dokument s naslovom *Formula Prasentationis ai Parochiam Jankovcze et filiaes Svinarovcze et Szlatkovcze et Bogdanovczensis* u kojem patron Anselmus Casmirus Franciscus ab Eltz prezentira Gabriela P. za mjesto župnika u župi Jankovci. "...*ipsi Gabriele Prych eadem qui auctoritate administratoriam mania inibi parochia obeundi facultatetem tenore mihi Communiocati Episcopaty Decreti nterim Dum prasentationem vi Juris Patronatus mihi competentem impe-traverit elargitus fuerit et in...*" HR- DAVU-477, kut. 565.

⁶⁹ U sadržaju arhivskoga fonda niz je dokumenata koji upućuju na privatnu korespondenciju između kandidata za vršenje duhovne službe u pojedinim župama i patrona. Dokumenti pokazuju kako su se župnici u pismima, navodeći svoje kvalifikacije, predstavljali patronu te ga molili da ih prezentira biskupu kako bi mogli preuzeti službu. Vidi primjerice pismo: Stephanus Agijch potpisano u Tovarniku 21. Juna, 1765. godine, Pismo Joannesa ? potpisano 23. maji, 1787. u Jankovcima. Oba su pisma napisana latinskim jezikom, a započinju na isti način; "*Excellentissime ac Illustrissime Domine, Domine mihi Patrone Pratiostissime...*" Pismo A. Vizmara potpisano u Đakovu 09. decembra 1887., Lucasa Falića, potpisano u Beogradu 03. januara 1888., Andrije Zimermana, potpisano u Tordincim 23. listopada 1904., Pismo Ivana Mikića potpisano u Strošincima 22. listopada 1904. Pismo biskupa

patron je izvršavao crkvenu građevnu dužnost time što je platio ugradnju crkvenog oltara vrijednosti 1750 forinti, svijećnjake, svjetiljku, mramor za rešetke svetišta, ketsko kamenje za pod i mramornu krstionicu. Iako se na prvi pogled čini kako svi ti predmeti vrijednošću prelaze patronatsku dužnost unutrašnjeg uređenja crkvenih zgrada uređenu državnim propisima, u zbilji nije bilo tako. Patroni nisu bili obvezni nabavljati predmete za unutrašnje uređenje crkava koji nisu bili neophodni za održavanje bogoslužja. Nasuprot tomu, kako ističe Novak, bili su obvezni nabavljati glavni oltar te najnužnije crkvene odore i posvećene sprave.⁷⁰ U Vizitacijama stoji i da su župljani pribavili ostali materijal te pridonijeli izgradnji oltara radovima. Da je izgradnja župnog doma teretila patrona stoji i u sadržaju § 13 vizitacija.⁷¹ Patron je sudjelovao i u izgradnji školske zgrade, ali i primjereno plaćao iznos od 40 forinti na godinu te 12 hvati ogrjevnog drva za učiteljevu plaću.

Vizitacije župe Tordinci navode da je patron udovoljio svim svojim obvezama prigodom izgradnje crkve i župnog dvora i prigodom njihove obnove ili popravka. Međutim, u jednom dijelu navode kako su vizitatori u nazočnosti opunomoćenika vlastelinstva Mihovila Cheha izložili što je potrebno pojedinim župama.⁷² Kada je riječ o župnikovim nepokretnim dobrima, održavanje zgrade i ograde, prema riječima vizitatora, bilo je svakako teret patrona, no službenici vlastelinstva o tome su odbijali raspravljati. Nije sasvim jasno je li patron zaista bio obvezan graditi ogradu oko crkvene zgrade. Kako propisi u tom pogledu nisu bili sasvim jasni i podudarni, nerijetko su različita tumačenja Vladina odjela za bogoštovlje i nastavu korištena za potvrđivanje vlastelinskih obveza. Tako su patroni bili obvezni izgraditi i održavati ogradu oko crkvene zgrade samo

J. J. Strossmayera kojim se potvrđuje imenovanje župnika Aleksandra Šamšalovića 29. rujna 1886. nakon prezentacije od strane patrona Livija III. Odescalchia za župu u Iloku ne spada u nadležnost patronata vlastelina Eltz, ali potvrđuje formu koja se redovito rabila prigodom prezentacije i imenovanja crkvenih službenika. HR- DAVU-477, kut. 565, 1730–1925.

⁷⁰ Schulte, *op. cit.* u bilj. 69, str. 509; Novak, *op. cit.* u bilj. 12, str. 39.

⁷¹ Kanonske vizitacije VIII, str. 155.

⁷² Među ostalim istaknuta je potreba izgradnje župne crkve u Tordincima, potreba izgradnje župnih domova u Jankovcima, Sotinu, Tordincima, potreba veće skrbi vlastelinstva u pogledu crkvene milostinje, tj. da se za crkve nabavi bravom zaključane škrabice, da se novac iz škrabica broji pred dvojicom ili trojicom bogobojaznih ljudi iz općine, potom da vlastelinski službenik uvijek bude prisutan pri nadzoru računa i blagajne crkve. Traži se pomoć vlastelinstva pri osiguranju prisutnosti župljana na nedjeljnoj misi. Kanonske vizitacije VIII, str. 53.

ako je ograda bila sastavni dio, tj. potporni stup crkvene zgrade.⁷³ Vrlo detaljno opisane su dužnosti patrona župe Tovarnik iz 1819. godine i iz tog razloga mogu poslužiti kao vrijedan izvor za utvrđivanje opsega građevne dužnosti patrona.⁷⁴

Vizitacije iz 1811. godine navode kako Šarengrad nije imao patrona, čime se može zaključiti da je grof Eltz oslobođen patronatskih obveza u pogledu župne crkve i dvora. Međutim, iznenađuje okolnost da je u istim Vizitacijama utvrđeno kako patron vlastelinstva dijelom sudjeluje u plaći učitelja, kao što mu pridonosi i za plaćanje ogrjeva i pšenice.⁷⁵ Da je sasvim nejasno je li grof Eltz bio obvezan na patronatske dužnosti u odnosu na spomenutu župu proizlazi iz sadržaja žalbe grofa Eltza upućene protiv uređenja patronatskih prava iz 1925. godine.⁷⁶ U žalbi grof Eltz napada odluku u kojoj se patronat vlastelinstva proširuje na rimokatoličke samostanske župe u Vukovaru i Šarenggradu. Grof Eltz kao razlog protiv donošenja navedene odluke ističe okolnost da u Šarenggradu vlastelinstvo nikada nije imalo patronatska prava, a ni vršilo patronatske dužnosti. U Vukovaru su, kao što se to saznaje iz sadržaja žalbe, grofovi Eltz uživali honorarna prava, ali i pravo zasebnog oratorija, klupe i grobnice te mjesta kod duhovnih procesija. Žalitelj ovim sadržajem upućuje molbu nadležnom tijelu da se utvrdi zastara vršenja patronatskih dužnosti te da se s tim u vezi utvrdi kako vlastelinstvo nema nikakve terete u odnosu na spomenute dvije župe.

Da je pravo prezentiranja župnika u slučaju upražnjenog mjesta pravo patrona stečeno darovnicom o osnivanju vlastelinstva stoji u sadržaju Vizitacija Lovasa iz 1811. Još jednom, navedeni je zapis potvrdio tvrdnju s početka ovog dijela istraživanja o temelju stjecanja patronatskog prava vlastelinstva. U istom zapisu nastalom prigodom vizitacije stoji i da su obveze patrona u potpunosti

⁷³ Navedeno je utvrđeno sljedećom odlukom: “‘Patronu nemože se nametnuti da popravlja t 2. cinkтуру oko crkve, je ta nije sastavan dio župne crkve. Župnici imajući dohodak preko 500 for. moraju sami popravljati gospod. Zdanja.” ...proti ovoj odluci podnese vlastelinstvo utok kr. hrv-slav.-dalm. zem. Vladn. odjelu za bogoštovje i nastavu, a ovaj je odlukom od 19. siečnja 1883. br. 14302 ex 1882 podneseni utok uvažio.” Dr. Križ, *Dužnost patrona i župljana kod popravka crkve*, Mjesečnik Pravničkog društva u Zagrebu, vol. XXII, 1896., str. 253.

⁷⁴ Prigodom gradnje crkve patron je osigurao zemljište, hrastovu građu, grede i pečenu opeku i crijep, a u doba francuskog progona svojim je župljanima udijelio iznos od 1750 forinti iako pod prijetnjom progona i u životnoj opasnosti. Kanonske vizitacije VIII, str 401. O sudjelovanju vlastelinstva u upravljanju računima crkve iz Vizitacija 1837. vidjeti za župu Lovas str. 681, za Šarengrad str. 726.

⁷⁵ Kanonske vizitacije VIII, str. 107.

⁷⁶ Žalba br. 4989/9? od 04. listopada 1925. protiv odluke od 19. IX. 1925 br. 63279-1925. Kako je dokument uništen na rubovima, nije moguće iščitati kojemu je sudu žalba upućena. HR- DAVU-477, kut. 565, 1730–1925.

izvršavane i u odnosu na crkvu i župni dvor, a obveze vjernika bile su ograničene na manualne radove.⁷⁷ Nadalje, kada je riječ o obvezi materijalnog zbrinjavanja škola, vlastelinstvo je pridonosilo i plaćanju učitelja i održavanju školske zgrade.

Kada je riječ o vukovarskom vlastelinstvu može se, kao i na temelju gradiva dvaju ranije analiziranih vlastelinstava, tvrditi da su patroni svoje dužnosti uglavnom izvršavali uredno. U slučajevima gdje su učinili propust zbrinjavanja crkvenih zgrada na isti ih se propust podsjećalo ili pak putem pritužaba kanonskim vizitatorima biskupija požurivalo u poduzimanju potrebnih aktivnosti. Ono što iznenađuje jest da u 19. stoljeću nisu zabilježene redovite aktivnosti koje bi upućivale na izvršavanje patronatskih dužnosti iznad redovite građevne dužnosti utvrđene propisima. Uspjelo ih se utvrditi samo iznimno na primjerima župe Valpovo iz 1793. te župe Tovarnik iz 1811. godine.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Svrha rasprave o patronatskom pravu u okviru ovog istraživanja jest utvrditi je li ono predstavljalo teret ili povlasticu svojim nositeljima, a istraživanje je rezultiralo višestrukim spoznajama o primjeni ovog instituta u pravnoj zbilji tijekom 18. stoljeća. Imajući na umu prije utvrđenu narav kao i sadržaj patronatskog odnosa te povlašten društveni položaj vlastelina, zaključno se utvrdilo sljedeće.

Obdarenost bogatim manorijalnim imanjima u obliku kraljevskih darovnica u kompleksnom razdoblju nakon oslobođenja područja Monarhije od turske prevlasti smatrala se razlogom za utvrđenje građevne dužnosti njihovih vlasnika u obliku materijalnog uzdržavanja crkava, poslije i škola na području imanja kako bi poboljšali uvjete života svojim podložnicima. Spominjući dužnosti imatelja patronatskog prava izvori suglasno navode da su patroni bili obvezni graditi i popravljati crkve, župni dvor i veće gospodarske zgrade, ali nisu bili obvezni sudjelovati u unutrašnjem uređenju crkve ili gradnji i popravku filijalnih kapela. Uz dužnosti, patronatski je odnos uključivao i pravo predlaganja kandidata za župnika kao i neka honorarna prava, ali i koristovno pravo, *ius utilitatis*, tj. pomoć u slučaju potrebe manorijalnog vlasnika, koje u izvorima nije utvrđeno.

Što je patronatski odnos uključivao u praksi utvrdilo se za svako vlastelinstvo zasebno raščlambom arhivskog materijala te drugih povijesnih izvora. Rekonstruirajući položaj vlastelina u kontekstu njihovih patronatskih prava i dužnosti može se zaključno konstatirati da su dužnosti premašivale sadržaj njihovih prava, tj. da su se građevinske dužnosti patrona povećavale u skladu s povećanjem broja župa u okviru vlastelinstva, a da se koristovni aspekt patronatskog

⁷⁷ Kanonske vizitacije VIII, str. 115.

statusa izražen isključivo pravom prezentiranja osobe na upražnjenu duhovnu službu u župnoj ili filijalnoj crkvi gubio povećanjem opsega njihovih dužnosti. Temeljna obveza nositelja patronatskih prava bila je osigurati materijal te platiti obrtnike za gradnju ili popravke vjerskih objekata, a podredno i škola. Gradivo vlastelinstava Belje i Vukovar svjedoči kako su se dužnosti ispunjavale na temelju zahtjeva podložnika, a rijetko inicijativom nositelja patronatskog prava. Izrazito rijetko su patroni pridonosili patronatskoj dužnosti iznad opsega predviđenog odredbama normativnih izvora. To se uspjelo utvrditi u ponekim zapisima iz građe vlastelinstva Valpovo kojega su vlasnici bogatim prinosima crkvenom inventaru nerijetko izražavali svoju moć i društveni položaj. Nasuprot obvezama, utvrđeno je pravo vlastelina imenovati jednog od ispitanih kandidata na biskupijskom natječaju na ispražnjenu župnu službu, tj. pravo prezentiranja. Vrijedna dokumentacija arhivskog fonda vukovarskog vlastelinstva dokazala je kako su vlastelini prezentirali kandidate nakon što su se župnici u pismima, navodeći svoje kvalifikacije, predstavljali patronu te ga molili da ih prezentira biskupu kako bi mogli preuzeti službu. Druga prava koja inače obilježavaju korespondirajući institut u izvorima kanonskog prava nisu utvrđena prigodom raščlambe arhivskog gradiva. Mislilo se na prava koja su nositelji patronata uživali u domeni crkvenog kulta, primjerice, zauzeti svečano mjesto u vrijeme procesija, zasebno tamjanovanje, prednost u blagoslovu svetom vodom, postavljanje grba vlastelina na crkvi kao i pokapanje u crkvi. U okviru gradiva vlastelinstava saznaje se da je vukovarski vlastelin uživao honorarna prava u župi Vukovar iako ranije nije izvršavao patronatske dužnosti. Iako koristovno pravo, *ius utilitatis*, tj. pripomoć materijalnim viškovima crkve u slučaju potrebe patrona također čini pozitivnu stranu patronatskog prava, primjena instituta nije utvrđena u gradivu ostalih vlastelinstava. Zasigurno za primjenom koristovnog prava patrona nije niti postojala potreba u zbilji.

Zaključno se može konstatirati da je patronatsko pravo vlastelina u razdoblju na koje se istraživanje referira isključivo teret svojim nositeljima, što osobito potvrđuje okolnost da su se patroni mnogobrojnih župa nastojali odreći patronatskog statusa kako bi na taj način umanjili svoje dužnosti. Ukinućem feudalnih i regalnih prava nakon 1848. godine položaj patrona dodatno se pogoršao. Normativna regulacija nije slijedila praksu primjene patronatstva na vlastelinstvima, čime se nametnula ideja prijeko potrebne reforme instituta koju bi trebalo zasebno istražiti na normativnoj razini, ali i u arhivskom gradivu spomenutih vlastelinstava.

BIBLIOGRAFIJA

- Bak, J. M., *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, 2019, dostupno na: https://digitalcommons.usu.edu/lib_mono/4 (22. siječnja 2023.)
- Cuvaj, A., *Građa za povijest školstva – Svezak I*, Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, Zagreb, 1913.
- Cuvaj, A., *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: Od godine 1780. do ožujka 1935. – svezak II*, 2. ispravljeno i popunjeno izdanje, Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, Zagreb, 1910.
- Čoralić, L.; Vrbanus, M., *Selo i seljaštvo*, u: Čoralić, L. (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013., str. 111 – 126.
- Darovnica carice i kraljice Marije Terezije gospoštiji Valpovo od 28. XI. 1749., *Vjesnik Županije virovitičke*, vol. 22, br. 13, 1933., str. 121 – 124.
- Dr. Križ, *Dužnost patrona i župljana kod popravka crkve*, Mjesečnik Pravničkog društva u Zagrebu, vol. XXII, 1896., str. 291 – 295.
- Gardaš, M.; Peres Z.; Roškar, J., *Manors in Baranja County in the 18th and 19th century*, u: Drinoczi, T.; Župan, M. (ur.), *Law, Regions, Development*, Faculty of Law, J.J. Strossmayer University of Osijek, Faculty of Law, University of Pecs, Pecs – Osijek, 2013., str. 255 – 277.
- Grubišić, A., *Atlas vukovarskog vlastelinstva 1733.*, Muzej Slavonije, Osijek, 2006.
- Karaman, I., *Osnovna obilježja imanja Belje i Darda u sastavu kasnofeudalnih/kapitalističkih zemljoposjeda na baranjsko-slavonskom tlu do 1918.*, u: Stipetić, V. et al. (ur.), *Tri stoljeća Belja*, JAZU, Osijek, 1986., str. 181 – 195.
- Karaman, I., *Sumarni katastar veleposjeda u Slavoniji od 18. do 20. stoljeća*, Radovi Centra JAZU u Vinkovcima, br. II, 1973., str. 167 – 212.
- Karaman, I., *Valpovačko vlastelinstvo*, JAZU, Zagreb, 1962.
- Kasap, J., *Pravna obilježja vlastelinskog patronatskog prava*, u: Karlović, T.; Ivičević Karas, E. (ur.), *Legatum pro anima. Zbornik radova u čast Marku Petraku*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2024., str. 825 – 846.
- Ksaver Kuhač, F., *Valpovo i njegovi gospodari*, Vienac: mjesečnik HIBZ-a, vol. 8, 1876.
- Ksaver Kuhač, F., *Valpovo i njegovi gospodari*, Dionička tiskara, Zagreb, 1876.
- Lanović, M., *Privatno pravo Tripartita*, Tisak "Tipografija" d. d., Zagreb, 1929.
- Laszlo, S., *Prikaz upravljanja osnovnim školama u naseljima Beljskog i Dardanskog vlastelinstva (1772 – 1851)*, u: Stipetić, V. et al. (ur.), *Tri stoljeća Belja*, JAZU, Osijek, 1986., str. 309 – 323.

- Marzsaly, H., *Hungary in the eighteenth century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1910.
- Mažuran, I., *Izvjestaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine, 1698. i 1702. godine*, Sveučilište u Osijeku, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1989.
- Mažuran, I., *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, HAZU, Osijek, 1993.
- Najcer Sabljak, J., *Portraits of Habsburg Rulers in the Aristocratic Collections of Eastern Croatia*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, vol. 43, 2019., str. 51 – 160.
- Novak, M., *Propisi o crkvenoj građevnoj dužnosti to jest o dužnosti graditi i popravljati župne crkve, dvorove i gospodarske zgrade i o postupku pri crkvenim gradnjama u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb, 1908.
- Rajczi, P., *Pravno ustrojstvo i funkcioniranje Darđanskog i Beljskog vlastelinstva od nastanka do 1918.*, u: Stipetić, V. et al. (ur.), *Tri stoljeća Belja*, JAZU, Osijek, 1986, str. 169 – 181.
- Sršan, S., *Arhivska građa vukovarskog vlastelinstva 1719.-1945.*, Arhivski vjesnik, vol. 28, br.1, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2014., str. 143 – 175.
- Sršan, S., *Inkorporacija Srijema i Donje Slavonije Hrvatskoj ili uspostavljanje civilne vlasti 1745. godine*, Godišnjak ogranka Matice hrvatske Vinkovci, vol. 12, 1994., str. 65 – 82.
- Sršan, S., *Popis slavonskih župa i škola pečuške biskupije godine 1766.*, Diaconvensia, vol. 1, br. 1, 1993., str.142 – 158.
- Sršan, S., *Slavonija i Srijem 20-ih i 30-ih godina 18. stoljeća*, Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku, br. 7, 1990., str. 77 – 97.
- Sršan, S., *Sumarni inventar Vukovarskog vlastelinstva*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2008.
- Sršan, S., *Visitationes canonicae, Kanonske vizitacije, Knjiga I. Baranja 1729.-1810.*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2003.
- Sršan, S., *Visitationes canonicae, Kanonske vizitacije, Knjiga II. Baranja 1829.-1845.*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2004.
- Sršan, S., *Visitationes Canonicae, Kanonske Vizitacije, Knjiga III. Valpovačko-miholjačko područje 1730.-1830.*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2005.
- Sršan, S., *Visitationes canonicae, Kanonske vizitacije, Knjiga VIII. Vinkovačko-vukovarsko-iločko područje 1768.-1840.*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2010.
- Sršan, S., *Vukovarsko vlastelinstvo u Srijemskoj županiji (1687.- 1945.)*, u: Klepac, D.; Čorkalo, K. (ur.), *Zbornik radova o Vukovarsko-srijemskoj županiji*, HAZU, Vinkovci, 1997., str. 127 – 160.

- Stanić, D., *Barokna župna crkva i župni dvor u Valpovu*, Valpovački godišnjak, vol. 4, 1999., str. 5 – 42.
- Stutz, U., *Die Eigenkirche als Element des k. mittelalterlich-germanischen Kirchenrechts*, H. W. Müller, Berlin, 1895.
- Stutz, U., *Geschichte des kirchlichen Benefizialwesens von seinen Anfängen bis auf die Zeit Alexanders III.*, H. W. Müller, Berlin, 1895.
- Varga, J. J., *Államhatalmi és rendi kísérletek a közigazgatás és az igazságszolgáltatás reformjára a török kiűzésének időszakában (1688.-1723.)*, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2000.
- Vitek, D., *Istočna Hrvatska*, u: Čoralić, L. (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2013., str. 283 – 300.
- Živaković-Kerže, Z., *Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji*, *Scrinia Slavonica*, vol. 9, br. 2009., str. 466 – 457.

IZVORI

- Uredovna zbirka naredaba bogoštovne struke, Svezak 1., Izdaje Kraljevska Hrvatsko Slavonska Zemaljska Vlada Odjel za bogoštovje i nastavu, Tisak I. Granitza, Zagreb, 1892., str. 49.
- Werbőczy, I., *Corpus Iuris Hungarici, Seu Decretum Generale Incltyi Regni Hungariae, Partiumque Eidem Annexarum: In Duos Tomos Distinctum. Continens Opus Tripartitum Juris Consuetudinarii ejusdem Regni, ... Ac Decreta, Constitutiones, Et Articulos, Typis Regiae Universitatis, Bude, 1779.*
<https://books.google.hr/books?pg=PA351&dq=corpus+iuris+hungarici+patronatus&id=jABGAAAACAAJ&hl=hr&output=text> (16. ožujka 2023.)

ARHIVSKO GRADIVO

- HR-DAOS-476. B.I.n.415.f.31.
- HR- DAOS- 476, kut. 78–100. Archivum dominale, *Rationes iudicum et ecclesiae scholasticae*
- HR- DAVU-477 kut. 580–587. Obitelj Eitz Fideicomis, ostavine, personalia
- HR- DAVU-477 kut. 563–566. Patronat.
- HR- DAVU- 561, kut. 2.

Summary

Jelena Kasap*

IUS PATRONATUS – PRIVILEGE OR BURDEN OF MANORIAL ESTATES IN EASTERN SLAVONIA?

Legal and economic analyses of the development and functioning of manorial estates in the territory of Royal Slavonia have not been absent in legal historiography and are of inestimable importance for understanding their role in the modernization processes of the Monarchy. However, when it comes to the analysis of the legal status of owners of manorial estates, especially with regard to the duty of taking care of churches and schools in the area of manorial estates, a significant gap is still present. In order to fill the gap that has arisen when it comes to the legal status of the lords, this research will use a legal historical and comparative method to analyze the legal position of the owners of the Belje, Valpovo and Eltz estates, i.e. the Vukovar lordship, in relation to the provision of churches and, secondarily, schools in the area of the estate, and investigate the possible impact of the exercise of prerogatives on the improvement of the social and cultural status of their subjects. The study of the patronage rights of the owners of three large estates in the area of eastern Croatia within the scope of this research aims to result, among other things, in deepening the knowledge about the functioning of feudal estates in the area of Royal Slavonia, today's eastern Croatia.

Key words: royal donations; manors of Belje, Valpovo and Vukovar; patronage right; material care of churches and schools

* Jelena Kasap, Ph. D., Associate Professor, Faculty of Law, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Stjepana Radića 13, 31000 Osijek; jkasap@pravos.hr; ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8182-7493